

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Fil. lic. *Lizzie Carlsson*, Lund: Staven. En mak-
tens och ringhetens symbol 1
Der Stab. Ein Symbol der Macht und der
Demütigung 8
Intendenten, fil. dr *Marshall Lagerquist*, Stock-
holm: Argent haché — en illusion av gediget
silver 9
L'argent haché — un métal qui donne l'illusion
de l'argent massif 16

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

- Fil. kand. *Sune Schéle*, Stockholm: Daniel Kock
— stensnidare 17

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Erik Brännman: Frälseköpen under Gustav II
Adolfs regering. Anmäld av *Sten Carlsson* 20
Olof Jonasson: Befolkningen och näringslivet i
Mellansverige inom GDG:s trafikområde 1865

- 1940. En järnvägsgeografisk undersökning.
Anmäld av *David Hannerberg* 21
Otto Blixt: Det gamla Grangårde. Arbetsliv och
folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen.
Anmäld av *Mats Rehnberg* 24
Yngve Nilsson: Bygd och näringsliv i norra Värml-
land. En kulturgeografisk studie. Anmäld av
Ilmar Talve 25
Göran Axel-Nilsson: Dekorativ stenhuggarkonst
i yngre vasastil. Anmäld av *Harald Widéen* ... 25
Bredo L. Grandjean: Flora Danica-Stellet, samt
Det musselmaledede Stel. Anmälda av *Arvid
Bäckström* 28
Miranda i Sverige och Norge 1787. General Fran-
cisco de Mirandas dagbok från hans resa sep-
tember—december 1787. Anmäld av *Bror Olsson* 30

KORTA BOKNOTISER:

- P. B. Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl 31
Kungliga Myntet 1850—1950. Utg. under red. av
T. Swenson 32
Daniel Harbe: Folkminnen från Edsbergs härad .. 32

RIG · ÄRGÅNG 34 · HÄFTE 1 1951

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museielektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: landsantikvarien, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Värmlands museum, Karlstad, tel. 114 69.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN

REDAKTION
GÖSTA BERG
GÖSTA VON SCHOULTZ

STOCKHOLM 1951

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), riksantikvarie *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom* (v. sekr.), direktör *Sten Westerberg* (skattm., adr. Box 235, Stockholm 1), förste intendent *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegärd Henschen*, bibliotekarie *Sam Owen Jansson*, antikvarie *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petrén*, intendent *Gösta von Schoultz*, professor *Sigfrid Svensson*, intendent *Svante Svärdröm*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Registrator *Ola Bannbers*, fil. dr *K. E. Sahlström*.

STOCKHOLM 1951
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

510804

INNEHÅLL

UPPSATSER:

<i>Lizzie Carlsson</i> : Staven — en maktens och ringhetens symbol	1
Der Stab. Ein Symbol der Macht und der Demütigung	8
<i>Kersti Holmquist</i> : IFS-mästaren — en värm-ländsk guldsmed?	109
The Swedish Goldsmith IFS	117
<i>Sverker Jansson</i> : Från svenska fornminnesplatser	33
On Preservation of Ancient Monuments in Sweden	40
<i>Marshall Lagerquist</i> : Argent haché — en illusion av gediget silver	9
L'argent haché — un métal qui donne l'illusion de l'argent massif	16
<i>Carl Gustaf Lekholm</i> : En krok utan bete och ett mete utan krok	118
Hook without Bait and Angling without Hook	126
<i>Anna-Maja Nylén</i> : Förskinet som bondeplagg	77
The Leather Apron as a Peasant Garment ..	89
<i>Kustaa Vilkuna</i> : Gränsen mellan Sverige och Finland i etnologisk belysning	41
Die Herausbildung der schwedisch-finnischen Landgrenze	68

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

<i>Nils Arvid Bringéus</i> : Den kyrkliga seden ur sociologisk synpunkt	90
Church Customs from a Sociological Point of View	99
<i>Arvid Bäckström</i> : Monteringsbara hus på 1800-talet	100
Movable Houses from the Nineteenth Century	105
<i>Josef Haglund</i> : Har biskop Hans Brask utarbetat en karta över Norden?	127
Eine zweite Carta Marina?	131
<i>Nils Gösta Sandblad</i> : Det Rosenvingeska huset i Malmö	131
Das Rosenvingehaus in Malmö	134

<i>Sune Schéle</i> : Daniel Kock — stensnidare	17
Zusammenfassung	19

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR: (Recensentens namn inom parentes)

Aron Andersson: English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in Wood 1220—1270 (<i>Hans Wentzel</i>)	106
Göran Axel-Nilsson: Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil (<i>Harald Widéen</i>)	25
Otto Blixt: Det gamla Grangärde. Arbetsliv och folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen (<i>Mats Rehnberg</i>)	24
Erik Brännman: Frälseköpen under Gustav II Adolfs regering (<i>Sten Carlsson</i>)	20
Eivind S. Engelstad: Kunstindustrien (<i>Sigurd Wallin</i>)	69
Nils Friberg: Vägarna i Västernorrlands län (<i>Gösta Berg</i>)	136
Paul Geiger: Volkskundliche Bibliographie 1939—1941 (<i>Sigfrid Svensson</i>)	71
Bredo L. Grandjean: Flora Danica-Stellet, samt Det musselmaled Stel (<i>Arvid Bäckström</i>)	28
Arvid Hedberg: Stockholms bokbindare 1470—1850 (<i>Bengt Bengtsson</i>)	139
Gerard Hafström: Hamarskipt (<i>Gunnar Lindgren</i>)	135
Israel Nesselius betänknöt (Israel Nesselius betänkanden). Utg. av Martti Kerkkonen (<i>N. L. Rasmusson</i>)	75
Olof Jonasson: Befolkningen och näringslivet i Mellansverige inom GDG:s trafikområde 1865—1940. En järnvägsgeografisk undersökning (<i>David Hamnerberg</i>)	21
Miranda i Sverige och Norge 1787. General Francisco de Mirandas dagbok från hans resa september-december 1787 (<i>Bror Olsson</i>) ..	30
Yngve Nilsson: Bygd och näringsliv i norra Värmland. En kulturgeografisk studie (<i>Ilmar Talve</i>)	25
Svenska armén genom tiderna. Utg. av Ragnar Sjöberg (<i>Sten Carlsson</i>)	73

KORTA BOKNOTISER:

Gerda Billing: Den oförglömliga prästgården	108
P. B. Grandjean: Danske Haandværkerlavs Segl	31
Daniel Harbe: Folkminnen från Edsbergs härad	32
Alf Henriksson och Birger Lundquist: Eriks- gata	108
Kungl. Myntet 1850—1950. Utg. av T. Swenson	32
Lauritz Opstad: Moss Jernverk	107

FÖRENINGSMEDDELANDE 76

Förklaringar till använda signaturer under rubriken "Korta boknotiser":

B. C. = Bengt Cnattingius, G. v. S. = Gösta von Schoultz, I. T. = Ilmar Talve, J. P. = Johan Petersson, N. A. B. = Nils Arvid Bringéus.

Staven

En maktens och ringhetens symbol

Av Lizzie Carlsson

Staven var under medeltiden en symbol, som användes för att ge uttryck åt det mest skiftande idéinnehåll. Den kunde vara ett tecken på högsta makt och myndighet. Så finner man den tidigt, redan på 300-talet, bland de germanska folken som symbol på kungamakten.¹ Också biskopen bar ju en stav. Att biskopsstaven jämte stolen symboliserade själva ämbetet var en så självklar sak, att detta i äldre svenska helt enkelt betecknades som *stav och stol*; att förvalta biskopsämbetet kallades att "skipa stavi och stole".²

Marskalkar av skilda slag — riksmarskalkar, lantmarskalkar, fältmarskalkar — ha av ålder burit och bära fortfarande, i den mån ämbetet finns kvar, en stav som tecken på sin värdighet. Från Sve-

¹ Om staven som rättslig symbol se Karl von Amira, *Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik* (Abhandlungen der kön. bayer. Akademie der Wissenschaften, Phil.-philolog. und hist. Klasse, München 1911). — Amira bygger i väsentliga delar på Jacob Grimms grundläggande arbete *Deutsche Rechtsalterthümer*. Av sistnämnda verk har för denna undersökning fjärde upplagan, Leipzig 1899, använts. — I de svenska landskapslagarna förekommer staven som rättssymbol i olika sammanhang. Ämnet kommer emellertid här att behandlas endast under de aspekter, som anges i rubriken.

² Se Schlyters edition av Västgötalagen IV. 16: 16.

rige ha vi i Karlskrönikan en skildring av hur Erik av Pommern förärar den nyutnämnde marsken Karl Knutsson "en vit käpp" som insignium på hans makt. Krönikans framställning bör ses mot bakgrunden av det faktum, att Erik mot sin vilja tvingats att tillsätta drots och marsk; i själva verket hade han velat regera enväldigt.

Krönikan talar först om hur den nyutnämnde drotsen Kristiern Nilsson ur konungens hand får mottaga ett svärd:

et litet swärdh gaf han hanom tha
ey meere makt munne han hanom fa

heter det spefullt. Därefter vände sig konungen till en av herrarna och frågade honom hur man plägar "en marsk att göra". Svaret blev att Erik liksom andra furstar borde ge marsken "en guldring på en käpp". Kungen svarade, att käppen kunde han få men däremot inte guldringen. Karl Knutsson tillkallades och höjde knä inför sin herre, som "fick honom en viten käpp och marskens ämbete därmed".

Krönikörens mening är den, att kungen genom att ge drotsen endast ett *litet* svärd och marsken en stav utan ring ville ge dem en vink om att de — för att använda ett modernt uttryck — borde hålla sig på mattan. I sin hänfulla avskeds-

hälsning till marsken använder Erik själv en liknande bild:

wakte (∴ se till att) thu thinna föter
ey lenger wtstrekkir
än som skinfällen räkkir.³

Av Karlskrönikans livfulla och målande skildring framgår alltså, att marsken i 1400-talets Sverige i enlighet med internationell sedvänja som ämbetstecken bar en "vit käpp", dvs. en silverstav. I själva verket omtalas redan i Erikskrönikan en "marskalk" med en silverstav. Han nämnes i samband med de glänsande festligheterna i Lödöse 1313 vid hertigarna Eriks och Valdemars dubbelbröllop. Då denna uppmärksammade notis i krönikan är det enda beviset för att Erik, som man antagit,⁴ haft en egen marsk, kan det vara befogat att undersöka hur pass bärkraftig grunden för detta antagande är.

Krönikan berättar först om den skrytsamma frikostighet, som utvecklades vid festen. Gycklare, spelmän och tiggare, som i stora skaror samlats i Lödöse, fingo kläder och hästar, "så att de foro alla rika hem". De riddare, som i enlighet med gängse sed serverade hertig Erik vid måltiden, belönades rikligen: en av dem med en häst och en klädnad, de övriga med de fat och kar — utan tvivel av rent silver — varpå maten serverats. Krönikan fortsätter:

Then marskalk war och foder gaff
han haffde aff lödukt söloff en staff
Tha gaff han ey foder vtan swa
han loot ther staff ther jnnan staa

³ Svenska medeltidens Rimkrönikor utg. av G. E. Klemming, II, Sthlm 1866, s. 64 (v. 1847 ff.).

⁴ Hans Hildebrand, Sveriges medeltid, II, s. 115; K. G. Westman, Svenska rådets historia, Uppsala 1904, s. 93, not 2; Rolf Pipping, Kommentarer till Erikskrönikan, Helsingfors 1926, s. 645 f.

loot hwan taka som han wille
swa badh hertogh erik then mille
Thagar thz foder ey lenger waan⁵
tha gaff han then staff en gärande man.⁶

Meningen med framställningen är den, att marskalken på hertig Eriks uppdrag delade ut foder — säkerligen havre — till gästerna. På hertigens begäran fick var och en taga så mycket han ville, och som tecken på marskalkens befogenhet att distribuera fodret, stack denne ner sin stav i havren. Då fodret var slut, skänkte marskalken bort sin stav till "en gärande man", dvs. en av de många tiggarna eller spelmännen.

Seden att vid furstliga fester genom en marskalk dela ut foder till gästerna fanns också på kontinenten och nämnes i den Gyllene bullan av år 1356.⁷ Här föreskrives hur man skulle förfara, då kejsaren höll högtidligt hov. Framför den kejsarliga tronen skulle, säger bullan, en hög med havre läggas. Hertigen av Sachsen — som var ärkemarskalk — skulle sittande på sin häst och med en silverstav och ett silvermått i sin hand dela ut havren. Havrehögen skulle vara av så stor höjd, att den nådde ända upp till bringan på hästen. Hertigen skulle överlämna ett mått fullt med havre till den tjänare som kom först. Därefter skulle han avlägsna sig, sedan han först satt ner staven i havren, och hans vice marskalk skulle fortsätta utdelningen av havren.

En liknande ceremoni bör det ha varit som enligt Erikskrönikan ägde rum i Lödöse. Mellan Gyllene bullans före-

⁵ *then mille*: den givmilde, frikostige; *waan*, impf. av *vinna*, här: räcka, förslå.

⁶ Svenska medeltidens Rimkrönikor, I, s. 122 f. (v. 3585 ff.).

⁷ Jfr Pipping, a. a., s. 645 ff. samt ett synnerligen intressant parallelexempel hos Grimm, a. a., I, s. 385. Se vidare nedan s. 8.

skrifter och den i Erikskrönikan skildrade ceremonien finns det emellertid en skillnad. Endast i den svenska källan talas det om att marskalken skänkte bort sin silverstav till en tiggare, en omständighet, som förtjänar uppmärksammas.

Om man endast tar i betraktande stavens betydande penningvärde — den var ju av lödigt silver — så är det ingenting anmärkningsvärt, att den skänktes bort. Seden att till gycklare och tiggare, som enligt tidens bruk samlades vid de förnämjas fester, ge rika gåvor, var internationell,⁸ och att tiggarna i Lödöse foro hem "alla rika" har ju krönikören redan omtalat. Motsättningen mellan den fattige tiggaren och den dyrbara silvergåvan hade utan tvivel den avsedda effekten. Vilka överdrivna former denna prälande generositet kunde ta sig, framgår av en bestämmelse i Kristofers landslag, där man förbjuder bruden att skänka bort sin bröllopsdräkt till tiggare eller spelmän eller andra som häda Gud. Skulle hon ge bort den, skulle det vara till kloster eller kyrkor, heter det.⁹

Men om marskalken verkligen varit hertigens marsk, var ju staven hans ämbetstecken, och att han vårdslöst skulle ha skänkt bort den till förste bäste tiggare, är uteslutet. Stav och ämbete voro identiska. Den som lade ner sin stav lade också ner sitt ämbete. Vi behöva inte gå utanför vårt eget lands gränser för att finna exempel på med vilken seg konservatism dessa urgamla föreställningar be-

varats genom tiderna. Då lantmarskalken på grund av stridigheter med adelsståndet år 1642 inte längre ville befatta sig med sitt ämbete, var det en fråga om hans sida självklar åtgärd, att han lade ner sin stav, och när dåvarande lantmarskalken år 1866 vid ståndets sista sammanträde på riksdag för alltid nedlade sitt ämbete, överlämnades staven under högtidliga former till hans uppdragsgivare, konungen.¹⁰

Samma föreställningar härskade enligt uråldrig hävd under medeltiden.¹¹ Då rimkrönikans marskalk skänker bort sin stav, måste alltså slutsatsen bli, att han fullgjort sitt uppdrag i och med fodrets utdelande. Uppdraget har med andra ord endast varit av tillfällig natur och det har här inte varit fråga om något marskämbe.¹²

I Tyskland var det under medeltiden en allmänt utbredd sedvänja, att domaren bar en stav, domarestaven. Något belägg på att detta bruk funnits också i Sverige ha vi inte. Visserligen finns det i Olaus Magnus' Historia om de nordiska folken ett träsnitt, som föreställer en do-

¹⁰ Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, del 3, Sthlm 1906, s. 137. Ibid., 1865—1866, del 5. (Sthlm 1866), s. 720, 723.

¹¹ Jfr Jacob Grimm, a. a., s. 189: "wer den stab hält und trägt, übt gewalt aus, wer ihn hingibt, wegwirft, bricht, lässt seine gewalt fahren" samt s. 188: "Hinlegen des stabs bedeutet, dass das amt und der dienst ledig ist."

¹² I sin uppsats "De svenska drots- och marskämbetena under 1200- och 1300-talen" (Årsbok utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 1936, s. 10, not 29) har Karl-Erik Löfqvist från andra utgångspunkter kommit till den slutsatsen, att den citerade notisen i Erikskrönikan inte äger någon beviskraft för tillvaron av något marskämbe under hertig Erik. Han anser krönikans vittnesbörd alltför svävande och oducerat gentemot diplommaterialiets fullständiga tystnad på denna punkt. — Den hypotetiska förklaring, som Pipping lämnar till Erikskrönikans framställning av stavens bortskänkande, kan jag icke biträda.

⁸ Jfr Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert, Prag, Wien u. Leipzig 1892, s. 460. Samme förf., Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, I, Leipzig 1879, s. 441 f., 447, 493. Se också Erikskrönikan, v. 2695 ff., v. 3434, v. 3515 f.

⁹ Kristofers landslag, Giptamala B. 7:2, Schlyters edition s. 64; jfr not 57.

mare med en stav i handen, men bildens tillämpning på svenska förhållanden måste anses osäker.¹³

I landskapslagarnas bestämmelser om hur domare skulle tillsättas finns emellertid ett indicium för att domaren också i vårt land burit en stav som ämbetstecken. Enligt Upplandslagen skulle domare utses sålunda, att länsmanen skulle nämna tolv män från hundaret, vilka i sin tur skulle nämna två domare; därefter skulle konungen "sätta dem (domarna) dom i händer".^{13 a}

Karl Olivecrona har i sin avhandling "Döma till konung"^{13 b} tolkat denna bestämmelse så, att konungen vid en ceremoni på tinget skulle installera de nya domarna i deras ämbeten genom att sätta en stav i händerna på dem. Med känedom om den benägenhet för konkretisering av abstrakta begrepp, som är så utmärkande för medeltidens människor och som är förutsättningen för tidens blomstrande rättssymbolik, förefaller denna tolkning sannolik, så mycket hellre som uttrycket "sätta dem dom i händer" onekligen har en klang av konkret handling.

Dessutom ha vi från en senare tid ett exempel på att staven verkligen burits som tjänstetecken av en ämbetsman med ett verksamhetsområde närbesläktat med domarens. Det gäller landsprofossen i Ångermanland. Då landsting hölls i Nora socken i juni 1630, beslöts nämligen, att en viss summa skulle anslås till att "förbättra broposs cafuell medh sölfuer". Denna försilvring av profossens "kavel" omnämnes till yttermera visso också i protokollet från landstinget i Härnösand i september s. å. Att profossen bar ett så

förnämligt ämbetstecken som en försilvrad stav, visar, att ämbetet stod högt på den sociala rangskalan.¹⁴

Även om något säkert bevis för att domarestaven funnits i Sverige inte kan påvisas, behöva vi ej gå utanför skandinaviskt område för att träffa på detta bruk. I den ordinantia, som Kristian II år 1522 utfärdade för danska städer, föreskriver han, att i varje stad en "scultus", en konungens särskilde förtroendemän, skulle tillsättas. Denne skulle stå över borgmästare och rådmän och ha full makt att å konungens vägnar "straffa över hals och lemmar". Han skulle avlägga ed till konungen och, då han tillträdde ämbetet, som tecken på sin makt ur dennes egen hand mottaga "en lång vit stock". Då han "gick till rätta" skulle han låta bära denna "stock" före sig.

Det kan ha varit en ceremoni av detta slag, som avses, då de svenska medeltidslagarna tala om att konungen (eller hans ombud) skulle sätta domaren "dom i händer".

Den danska ordinantians föreskrift om hur man skulle förfara, om konungen kom till staden, är belysande för den meningsfyllda symbolik, som förärandet av staven innebar. Om konungen kommer till staden, säger ordinantian, skola "scultus", borgmästare och rådmän rida honom till mötes, sitta av sina hästar och "förödmjuka sig" inför Kungl. Majestät på sina knän; men dessförinnan skall "scultus" till konungen "antvarda sin långa vita stock med all rätt i konungens hand, som han honom antvardat är". I knäböjande ställning skola de förbliva, tills konungen svarat dem, och därefter

¹³ Olaus Magnus, a. a., 14:e boken, kap. 20.

^{13 a} Upl. I., Þingmalab. I.

^{13 b} A. a. (Lund 1942), s. 33 f.

¹⁴ Johan Nordlander, Norrländska samlingar, ser. 2, häfte 10, s. 9, 11. — Också i Tyskland hade profossen en stav. Jfr Amira, a. a., s. 74.

skall "scultus" anamma sin stock igen och rida före konungen in i staden.¹⁵

Det var kungen, som var stadens högste domare, "scultus" var endast hans ödmjuka tjänare, som hade sina befogenheter ur sin herres hand, det är innebörden i denna symboliska handling, som påminner om den ceremoni, varmed fördom stadens nycklar av borgmästare och rådmän plägade överlämnas till en nybliven konung.

Staven som ämbetsinsignium är ju numera ingenting annat än en tom symbol. Men vi behöva inte gå ett sekel tillbaka i tiden för att finna vid friskt liv de älderdomliga föreställningarna, att den som hade tjänstetecknet också hade ämbetet och makten. Vid statskuppen den 13 mars 1809, då Gustav IV Adolf arresterades, kom denna uppfattning att spela en roll, som måhända var ödesdiger.

Då Adlercreutz trängde in i konungens sängkammare för att bemäktiga sig hans person, hade han i själva verket endast sex personer med sig. I ett angränsande rum samlades under tiden slottets drabanter "i full tanka att komma konungen till försvar", enligt vad översten, sedermera generalen Silfversparre, som själv tog aktiv del i Gustav IV Adolfs arrestering, intygar.¹⁶ I detta rum befann sig också befälhavaren över livdrabanterna, överste Melin, "hvilken såsom tjenstgörande generaladjutant hade käppen och befälet öfver allt" (Silfversparres berättelse).

Då konungens rop på hjälp trängde ut från hans sängkammare, stötte Melin en-

ligt egen utsago med all makt på dörren för att få den att gå sönder men lyckades inte få upp den. I detta ögonblick öppnade Adlercreutz dörren och kom ut i det yttre rummet. En strid uppstod mellan Adlercreutz och Melin, varom båda lämnat en redogörelse i de berättelser över händelserna den 13 mars, som de var för sig avgivit.

Adlercreutz berättar: "Jag lät då öppna dörren, sprang midt ibland de församlade, ryckte sablen af en kammarhusar, tog käppen af Generaladjutanten, *med hvilken jag vände mig till de drabanter, som voro ankomne i rummet, befallte dem i kraft af det embete jag nu beklädde genast draga sig tillbaka, hvilket de efter något betänkande gjorde.*" (Kurs. här.)¹⁷

Melin arresterades. Om handgemänget mellan honom och Adlercreutz, berättar han själv: "— — generalmajoren frih. Adlercreutz ville genast rycka generaladjutantsstafven ifrån mig, men hvarom vi under flere repriser stridde, och jag påstod mig ej lemna den utan uti K. M:ts egne händer eller på K. M:ts befallning, tills bandet, som var om min hand och fästadt vid stafven, sprang i tu, då den rycktes af mig — —."¹⁸

Då Adlercreutz hade staven i sin hand, övertog han också enligt egen uppfattning ämbetet som generaladjutant och därmed befälet över drabanterna, en maktbefogenhet, som han — enligt vad en annan av de sammansvurna omtalar¹⁹

¹⁷ Adlercreutz' berättelse, Historisk tafla, III, Bilagor, Sthlm 1811, s. 137.

¹⁸ Melins berättelse, tryckt i För hundra år sen, utg. af Sam Clason och Carl af Petersens, Sthlm 1909, s. 40.

¹⁹ Fänriken, sedermera översten L. F. Arnell. Meddelat i C. A. Adlersparre, 1809 års revolution och dess män. Tidstafvor, II, Sthlm 1849, s. 94 f.

¹⁵ Samling af gamle danske Love, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, IV, Kjöbenhavn 1824, s. 72 ff.

¹⁶ General Silfversparres berättelse. Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, III, Sthlm 1830, s. 177.

— också under det fortsatta händelseförloppet utövade. Den förbittring, varmed Melin försvarade sitt ämbetsstecken, vittnar tillräckligt om att han till fullo insåg, vilken betydelse detta kunde få i revolutionsmännens händer.

Om man betänker vilken roll ämbetsstaven spelat under äldre tid, förstår man, att det var mer än en tom fras, då den främste av de närvarande adelsmännen, greve Axel Oxenstierna, år 1866 vid adels och ridderskapets ovan nämnda sista sammanträde i de gamla formerna, i sitt högtidliga avskedstal kallade lantmarskalksstaven, som han just mottagit för vidare befordran till konungen, "den na dyra och oförgätliga stav".²⁰

I samtliga de anförda exemplen har staven varit en symbol på makt och myndighet. Men den kunde också vara ett tecken på den yttersta fattigdom och förnedring. Ett i litteraturen icke tidigare uppmärksammat fall på dylik rättssymbolik skall här omnämnas.

Under de inre stridigheter, som ägde rum i Sverige på hösten 1511 mellan riksföreståndaren Svante Nilsson å ena sidan, en del av stormännen å den andra, hände det att en liten skara svenner i tjänst hos en av herr Svantes tromän blev överrumplad och tillfångatagen utanför Uppsala. Händelsen inberättades till riksföreståndaren. I sin redogörelse för vad som skett omtalar brevskrivaren, att fienden gripit "vij (7) karle och thagith viij (8) heste, och sloge oc thoge fraa karlene alth the haffde, oc *klappede fengsell oc gingo till Vpsale meth hvide kæppæ*".²¹ (Kurs. här.)

²⁰ Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1865—1866, del 5 (Sthlm 1866), s. 721.

²¹ Carl Gustaf Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, V, Sthlm 1884, s. 483 f.

Vad var meningen med att svennerna "klappade fängelse" och "gingo till Uppsala med vita käppar"?

Vad beträffar det i äldre tid icke ovanliga uttrycket "klappa fängelse", betyder det i detta sammanhang, att de besegrade med handslag förbundo sig att inställa sig i fängelse.²² Också handslaget var en rättssymbolisk handling, jämställd med edlig förpliktelse. Hur allvarligt man uppfattade ett brott mot ett sådant på hedersord avgivet löfte, framgår av en notis i Stockholms tänkebok från år 1565. Det heter där om ett par tyska fångar, att de "hade rymt theris fængilse, som the klappad hade och inthet mere agtad theris ære och redelighet. Tesse worte sagde jfrå halsen och bliffue rettade på Sudre malm". Av allt att döma var det just på grund av löftesbrottet, som fångarna blevo så strängt bestraffade.²³

Då de utanför Uppsala år 1511 tillfångatagna adelstjänarna kapitulerade med vita käppar, är staven inte längre tecken på auktoritet och myndighet; i händerna på den slagna, misshandlade och förödmjukade uppländska svenneskaran symboliserar den kapitulation och underkastelse. Visserligen var Karl Knutssons "vita käpp" en silverstav, under det att svennernas käppar ingenting annat voro än nyskurna skalade spön eller kvistar, men domarestaven i Tyskland var av samtida bilder att döma ofta av samma enkla material.

Exemplen på staven som tecken på ovillkorlig kapitulation äro säkerligen

²² Jfr Söderwalls Ordbok och Svenska Akademiens Ordbok, s. v. *klappa* samt Johan Palmér i Studier tillägnade Esaias Tegnér, Lund 1918, s. 155 ff.

²³ Stockholms stads tänkeböcker 1553—1567, utg. av Joh. Ax. Almquist, Sthlm 1939, s. 304.

sällsynta i svenskspråkiga källor. Ute i Europa finna vi emellertid ett flertal paralleller från fjorton-, femton- och sextonhundratalet.

Det äldsta belägget är från Frankrike från år 1456. Ett annat exempel är från år 1499. Då under det s. k. Schwabekriget mellan österrikare och schweizare gränsorten Thiengen kapitulerade för schweizarna, läto dessa försvararna avtåga "mit einem stebly ohne die Hab". På ett samtida träsnitt, som kompletterar skildringen, ser man hur de besegrade draga bort i bara skjortan med käppar i händerna; på marken ligga deras vapen kringströdda.

Ett annat exempel förskriver sig från det stora bondekriget, där det om intagandet av Würzburg 1525 berättas: "den andern hawrn wurden alle ir wer und harnisch genomen, weysse steblyn in die hand gegeben und vor nacht aus der stat gewisen". Ännu så sent som 1789 heter det i en fransk källa om en besättning, som måste tåga bort utan vapen och packning, "qu'elle est sortie le bâton blanc à la main".²⁴

Den vita staven betecknar i denna rättssymbolik den hårdast tänkbara kapitulation. Den besegrade måste lämna ifrån sig vapen och packning, ja, t. o. m. sina kläder. På nåd och onåd är han utlämnad åt fiendens godtycke. Också i den citerade svenska källan rör det sig om ett sådant skoningslöst utlämnande. Inte nog med att svennerna blevo slagna "alla fördärvade",²⁵ de berövades också allt vad de ägde. Genom den vita käppen i deras händer var förödmjukelsen fullständig. Man säger ju än i dag om en person, som

blivit ruinerad, att han är bragt till tiggargstaven. Och detta är just vad den vita käppen betecknade. Den slagne fienden drog bort som en tiggare med en stav i handen.

Staven som symbol på armod och förnedring är gammal hos de germanska folken. Redan den saliska lagen (fr. omkr. år 500), annars fattig på rättsymbolik, föreskriver en invecklad procedur, där också staven spelar sin roll. Om en person dödat en annan, säger lagen, och han, sedan han lämnat ifrån sig hela sin förmögenhet, likväl icke till fullo kan gälda mansboten, då skall han — efter fullgörande av vissa andra symboliska handlingar — lämna sitt hus, klädd endast i skjortan, utan gördel och utan skor och med en stav i handen.²⁶

Då de uppländska svennerna år 1511 gingo den tunga vägen till fångenskap och ofrihet, berövade sina ägodelar och med vita käppar i händerna, utförde de alltså en rättssymbolisk handling, som deras germanska stamfränder i närbesläktade former förvisso fullgjort mer än tusen år tidigare.

Ur svenska källor kan emellertid ett än yngre exempel på rättsbruket anföras. Det är från 1563, och händelsen omtalas av Erik Jöransson Tegel i hans Erik XIV:des historia. Sedan svenskarnas sjöstridskrafter år 1563 vid Bornholm besegrat en dansk flottavdelning och tagit 600 fångar, fördes dessa till Stockholm, där de fingo undergå en skymflig behandling. Tegel berättar härom: "— — hwilka fångar konung Eric lät på St. Petri Pauli dag föra af skeppet för Stockholm in uppå stadsbryggan, dädan

²⁴ De här anförda exemplen på rättsleden hämtade från Amira, a. a., s. 13 ff.

²⁵ Styffe, a. a., s. 482.

²⁶ Lex salica LVIII; jfr Amira a. a., s. 15 samt Grimm, a. a., I, s. 185.

de måste sedan gå öfwer Jerntorget uppå slottet, de swenske til triumph, med hwita kieppar i handen och rakade hufvuden, och gick konung Eric's narr Hercules benämnd för dem och spelte."²⁷

Detta föga ridderliga sätt att triumfera över en slagen fiende är till sin karaktär likartat med de skymfliga processioner, som under medeltiden och 1500-talet voro vanliga också i vårt land och som anordnades för att bestraffa brottslingar eller för att förlöjliga politiska meningsmotståndare.²⁸

Så fick den "vita käppen", som vi mött som insignium på ett av rikets högsta

²⁷ Eric Jöransson Tegel, Konung Eric's den XIV:des Historia, Sthlm 1751, s. 88.

²⁸ Se Lizzie Carlsson, De medeltida skamstrafen, Rig 1934.

ämbeten i händerna på en blivande svensk konung (Karl Knutsson), medverka i ett skådespel, som avsåg att inför folkmassan häna och förödmjuka en krossad fiende. Och så kom staven att bli såväl en maktens som en armodets och ringhetens symbol.²⁹

²⁹ *Tillägg.* Till belysande av den i Erikskrönikan omtalade ceremonien, då en marskalk med en silverstav delade ut foder (jfr ovan s. 2), må här ytterligare ett parallellfall anföras. Det är hämtat ur en gammal hovordning, gällande i biskopsdömet Eichstätt i Bayern. Det heter där bl. a., att när en ny biskop väljes, skall vid hans intåg biskopsdömet's marskalk (erbmarschall) vara honom följaktig. Denne skall "stöta ner sin stav i den bästa havrehögen och han skall ha makt att dela ut foder därav, så länge staven står fast, och staven skall vara en och en halv aln lång". Vid de åsyftade festligheterna skulle alltså biskopsdömet's marskalk förse de beridna gästernas hästar med foder. Grimm, a. a., I, s. 385 samt samme förf. Kleinere Schriften, VI, Berlin 1882, s. 174.

Der Stab

Ein Symbol der Macht und der Demütigung

Der Stab wurde im Mittelalter als Machtssymbol aber auch als Sinnbild der Demütigung gebraucht. Ein silberner Stab kommt als Amtsattribut des schwedischen Reichsmarschalls im 15. Jahrhundert in der Karlschronik vor. Die Erwähnung in der Erichschronik von einem Marschall mit einem silbernen Stab (i. J. 1313) ist in demselben Sinne aufgefasst worden; dieser oft besprochenen Notiz der Chronik wird aber hier eine neue Erklärung gegeben.

Dass der Richter als Amtszeichen einen Stab trug — eine Sitte die in Deutschland sehr verbreitet war — kann was Schweden betrifft nicht mit Sicherheit behauptet werden. Doch gibt es in den schwedischen mittelalterlichen Gesetzen einen Indizienbeweis dafür dass dies wirklich der Fall war. Der Landesprofoss in Ångermanland (im nördlichen Schweden) trug (1630) einen silbernen Stab als Amtsattribut.

In der Ordinanz Kristian II. (v. J. 1522) für dänische Städte wird vorgeschrieben, dass ein „Scultus“, ein Richter des Königs in der Stadt, ernannt werden sollte. Als Zeichen seiner Würde sollte er aus der eigenen Hand des Königs "einen langen weissen Stock" erhalten. Die Vorschriften der Ordinanz wie dieser Stab bei verschiedenen Gelegenheiten gebraucht werden sollte, gewähren einen guten Einblick in die Ideenwelt der mittelalterlichen Rechtssymbolik.

Ein in der Literatur nicht früher bemerktes Beispiel von dem Stab als Sinnbild der Demütigung wird in einer schwedischen Quelle vom Jahre 1511 erwähnt. Der weisse Stab ist hier ein Zeichen bedingungsloser Kapitulation. Ein jüngerer Beispiel derselben Rechtssitte in einer anderen schwedischen Quelle bezieht sich auf ein Ereignis vom Jahre 1563. In den beiden letztgenannten Fällen sind die weissen Stäbe nur geschälte Holzstücke oder Zweige gewesen.

*Argent baché — en illusion av gediget silver**

Av Marshall Lagerquist

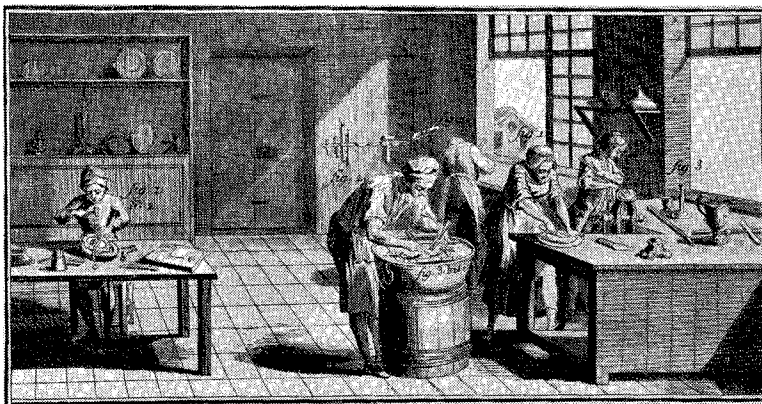
År 1838 praktiserades för första gången i England metoden att belägga föremål av koppar med ett starkt vidhäftande skikt av silver genom galvanostegi, dvs. elektrolytiskt utfall av en metall på en annan. Denna metod — electro plating — att framställa så kallat nysilver innebar slutet för en sedan 1700-talets mitt blomstrande industri i Sheffield, nämligen tillverkningen av pläter.

”Sheffield Plate” knyter sig till den av Thomas Boulsover 1742 gjorda upptäckten att silver och koppar vid ett slags välningsprocedur varaktigt fäster vid varandra. Förfaringssättet gav som utgångsmaterial en utvalsad kopparplåt med tämligen tjock silverbeläggning antingen på en sida eller på båda, således i praktiken samma ämne — plans — som silversmederna sedan århundraden varit förtrogna med. Eftersom ytskiktet hos pläter snarare hade bleckets än bladets tjocklek, kunde den fulländade produkten tåligt utstå otaliga putsningar. Pläter be-

traktades också till skillnad från försilvring på annat sätt som kvalitetsprodukt, trots att dess marknadspris väsentligt understeg det gedigna silvrets.

I Frankrike tillämpades i allmänhet under 1700-talet den gamla metoden att i eld försilvra koppar eller mässing med bladsilver, kallad argentine à la feuille. Arbetsprocessen innefattade ett flertal moment. Det första av dessa bestod i att det genom gjutning eller träckning formade föremålets grader och andra ojämnheter avlägsnades med användande av en polersten. Detta kallades émorfiler och brukade utföras av verkstadens lärgossar. Därefter följde föremålets glödning och nedsänkning i ett bad av utspädd salpetersyra (recuire). Kokningen, som detta arbetsmoment skulle kunna kallas på svenska, följdes av skurning med pimpsten i vatten (poncer). Ytterligare en uppvärmning, ehuru denna gång måttlig, och ånyo neddoppning i syrebadet erfordrades för att föremålets yta ej skulle vara alldeles slät och därigenom mindre mottaglig för bladsilvret. För att ge detta ökad vidhäftningsförmåga vid den följande påläggningen repades föremålet kors och tvärs med en stålkniv (se bild 1), vilken procedur kal-

* Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i den handskrivna festskrift, som överlämnades till föreståndaren för Nordiska museets högreståndsavdelning fil. dr Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 december 1950.

1. Interiör från en försilvringsverkstad i Paris omkring 1750. Kvinman vid arbetsbänken till höger på bilden "hacherar" med en stålkniv ett koppar- eller mässingsfat i botten. Ur *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné*, Paris 1751.

1. *Atelier d'argenture à Paris envers 1750. La femme à l'établi à droite "hache" un plat.*

lades hacher och som gett upphovet till den under 1700-talets senare hälft gängse benämningen argent haché. Det är det femte momentet i ordningen och beskrives utförligt 1751 i *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné* under artikeln Argenter. Vid den tidpunkten torde likväl hacheringen av åtskilligt att döma ha varit ett ganska nytt påfund i avsikt att väsentligt förbättra slutresultatet. Efter dessa förberedande åtgärder vidtog det krävande försilvringsarbetet som tillgick på följande sätt. Föremålet blånerades först, dvs. upphettades till den värmegrad då mässingens normalt gula färg övergår i blått. Under hela den tid bladsilvret sedan pålades var det av synnerlig vikt att denna fixerade värmegrad vidmakthölls, och fördenskull var föremålet konstant anbragt över elden i en för detsamma avpassad ställning (mandrin). Om sotning otursamt skulle uppträda under arbetets gång, måste sådan anlöpning avlägsnas med hjälp av en kratsborste av mässing (grattebosse). Grundpåläggningsen av ett dubbelt lager bladsilver gjordes med en pincett (bruxelles) i vänster hand, samtidigt som bladen med ett kortskaftat polerstål (brunissoir

à ravalier) i höger hand pressades mot den heta och repade mässingsytan. Detta kallades att chargerer och upprepades med fyra blad varje gång, till dess önskad tjocklek på försilvringsen uppnått. Varje gång måste emellertid polerstålet nyttjas men eftersom allt större och större kraft krävdes, utbyttes redan efter grundpåläggningsen det då använda stålet mot ett med långt skaft. Den allra sista poleringen gjordes mycket grundlig. Denna försilvring blev visserligen i och för sig stark, men i motsats till plåter tålde den betydligt sämre upprepade putsningar på grund av att silverskiktet var förhållandevis tunt.

I vårt land synes denna franska metod uteslutande ha kommit till användning under senare delen av 1700-talet, då det gällde försilvring av större föremål. Rinman nämner visserligen 1788 i *Bergverks-Lexicon* andra sätt att försilvra koppar och mässing, såsom rökförsilvring och smältförsilvring, men dessa hade starkt begränsad användning. Rökförsilvring exempelvis brukades mest av gördelmakarna för spännen och andra smärre ting. Icke utan betydelse i detta sammanhang är Rinmans uppgift att

amalgamförfarande på hans tid ej var möjligt i samband med försilvring med hänsyn till att silvret vid kvicksilvrets avrökning kvarstannade på ytan som ett pulver. Då den officiella kontrollstämpelein för argent haché, varom vidare i det följande, mycket liknar kvicksilvrets figurtecken, skulle lätt felaktiga slutsatser kunna dragas härav, om ej nämnda förhållande vore känt på förhand.

Det tidigaste kända belägget på förekomsten av argent haché-arbeten i Sverige är från 1754. Böttigers uppgift i boken om Haupt att ciselören Cimon Pantaléon redan 1751 skulle ha fått privilegium att tillverka dylika arbeten i Stockholm måste bero på ett misstag; det skedde i själva verket först 1757. På sommaren 1754 återvände till Stockholm dåvarande hovintendenten Carl Fredrik Adelcrantz från sin beordrade inköpsresa till Paris för det kungliga slottets räkning och bland de idel franska inredningsföremål han då hemförde fanns en ljuskrona, fyra par ljusarmar och två par så kallade chenetter av argent haché, förvärvade hos argentören Boulanger i Paris. — Cimon Pantaléon hade i sällskap med sin fader inkommit i Sverige 1745 och båda verkade som ciselörer vid slottsbygget i Stockholm. Sonen återvände emellertid efter några år till Paris för vidare utbildning men återkom enligt Schröderstierna 1756. Den 3 maj följande år erhöll han på begäran Kungl. Maj:ts privilegium på "l'argenture hachée". Redan i mars detta år hade han hos kommerskollegiet försäkrat sig om fri disposition av sextio böcker bladsilver från utlandet, och under detta första år av sin verksamhet som fri och erkänd mästare sysselsatte han tre gesäller och en lärgosse. Senast 1759 lyckades han

- a.
- b.
- c.
- d.
- e.
2. Stämplor på svenskt argent haché-arbete. Förstorad skala.
2. Poinçons sur des ouvrages en argent haché suédoises.
- a. Mästarestämplor använda av Casper Christian Liendenberg i Stockholm och hans efterlämnade verkstad.
- a. Les poinçons du maître-argenteur Casper Christian Liendenberg, à Stockholm, et de son atelier.
- b. Stadsstämpel använd av Casper Christian Liendenberg.
- b. Poinçon de la ville de Stockholm, employé par Casper Christian Liendenberg.
- c. Årsstämpel för 1768 eller 1771.
- c. Poinçon indiquant l'année de fabrication de 1768 ou de 1771.
- d. Materialstämplor i två varianter.
- d. Deux variantes de poinçons de la garantie.
- e. Kontrollstämpel påbjuden 1762 och använd från 1763.
- e. Poinçon de contrôle, prescrit dès 1763 pour des ouvrages en argent haché.

tillföra verkstaden en sådan förmånlig kraft som en utbildad fransk argentör. Pantaléon kan räknas som den förste i Sverige som framställt arbeten av detta slag. Han röntes redan från början tillmötesgående från statsmaktens sida; samtidigt som han erhöll sitt privilegium

3. Handfat och kanna, ursprungligen i argent haché, gjorda 1768 eller 1771 av Casper Christian Liendenberg i Stockholm. I privat ägo. Foto Nordiska museet.

3. Cuvette et pot à eau, originärligen en argent haché, fabriqué en 1768 ou en 1771 par le maître-argenteur Casper Christian Liendenberg à Stockholm.

tillerkändes han sålunda 15 % exportpremier, ett indirekt men långt ifrån betydelseöst ekonomiskt bidrag till verksamheten.

Bland senare utövare av detta yrke i Stockholm kan av särskild anledning nämnas Friedrich T. Lemair, som den 23 augusti 1762 erhöll kommerskollegiets tillstånd att tillverka argent haché-arbeten. Det är väl tillkomsten av detta ytterligare tillstånd som närmast föranledde kollegiet att den 14 december 1762 utfärda detaljerade bestämmelser om kontrollstämpling av argent haché i överensstämmelse med vad som redan gällde inom riket beträffande guld, silver och tenn. Ordagrant lyder denna kungörelse:

”Hans Kongl. Maj:t har uti Nådigt Rescript af den 11 Martii 1757, så ock igenom ytterligare Nådig skrifvelse af den 21 Julii innewarande år, angående det så kallade Argent Haché eller med Silfwer belagde Mässings-Arbete i Nåder täckts förordna:

1:mo. At til förekommande af oreda och swek, som dymedelst hända kunde, at denna wara af okunnoge, för Silfwer blefwe ansedd, alt Argent Haché eller med Silfwer belagdt Mässings-Arbete hädanefter bör tecknas med en särskild Stämpel, hwars aftryck i ett blått blaçonerat Fält, wisar Kopparens Chymiske teckn, med en halfmåne öfwerst.

2:do. At til den ändan, alle sådane arbeten, böra förut tecknas med Tilverkarens egen Stämpel och åretal, som til skilnad ifrån Års-Bokstafwen på Silfwer, med 1. 2. 3. och så vidare ifrån Stämplings början utslås, och sedan til den af Kongl. Maj:t för Guld, Silfwer och Tenn tilförordnade Controllen upbäras, at med den i 1 Puncten omnämde serskilde Stämpelen märkas, då för hwarje Mark eller 32 Lod Victualie wigt, tio Tu Tredjedels öre Silfwermynt i Stämpel-avgift kommer at erläggas.

3:tio. At då de å denna tilwärkning Privilegierade Fabriqueurer, til undfående af det för den samma bewiljade Ex-

4. Sockerask, ursprungligen i argent haché, av Casper Christian Liendberg i Stockholm. Nordiska museet inv. nr 48.434.

4. Sucrier, originairement en argent haché, exécuté par le maître-argenteur Casper Christian Liendberg à Stockholm.

portations Praemium sig anmäla, alle sådane til utførsel angifne arbets stycken, böra til underslefs förekommande, med tvenne af de uti första puncten påbudne serskilde Stämplar märkas: Och ändtelligens

4:to. At intet Argent Haché må utan des serskilde Stämpel wid Fabriquerne (!), i Bodar eller Stånd på Marknader förtryttas eller falt hållas, wid samma plicht, som för ocontrollerat Guld och Silfwer utsatt är.”

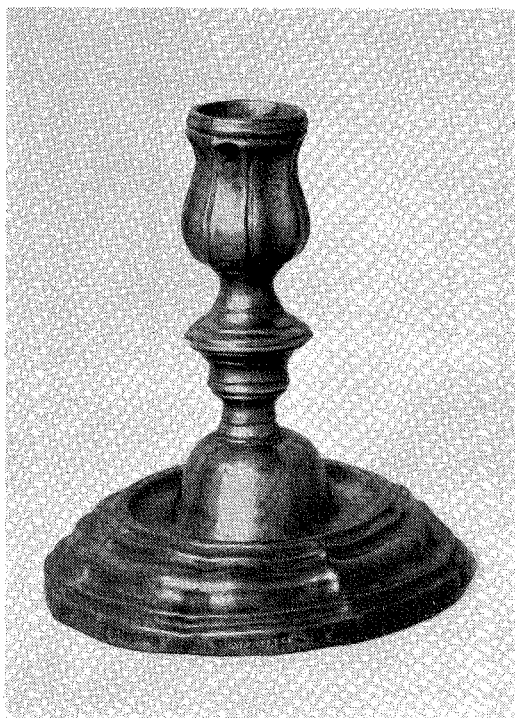
Argent haché-stämpeln, sådan den iakttagits på försilvrade eller förut försilvrade men numera avputsade mässingsföremål, visar i en tvärskräfferad sköld en rund ring med nedåtriktad pil — kopparens kemiska tecken — och på ringen en liggande månskära, som är figurtecknet för silver (se avbildning). Likheten med kvicksilvrets tecken är förvillande men detta har till skillnad en halvcirkel liggande på ringen. Två dylika kontrollstämplar tillsammans på ett och samma föremål anger enligt 1762 års förordning

att arbetet varit avsett att exporteras. Vad årsstämpeln beträffar börjar sifferserien 1763, då enligt kontrollprotokollen för första gången argent haché stämplas av Lemair. Serien får följaktligen denna betydelse:

1. 1763	3. 1765	5. 1767	7. 1769	9. 1771
2. 1764	4. 1766	6. 1768	8. 1770	10. 1772

Vidare skulle varje arbete av detta slag förses med mästarens egen stämpel. Av dylika är ännu blott Casper Christian Liendbergs känd i två varianter. På försilvrade mässing förekommer ytterligare tvenne stämplor, om vilka intet säges i nämnda kungörelse men som torde ha påbjudits några år tidigare i samband med att argent haché först började tillverkas här i landet. De ange tillsammans genom sin förkortade och avdelade text att godset är försilvrade mässing (se avbildningar). Liendberg använde dessutom en stämpel med ordet STOCKHOLM.

I den ordning de under hall- och ma-

5. Ljusstake, ursprungligen i argent haché, av Casper Christian Liendenberg i Stockholm. Nordiska museet inv. nr 93.291.

5. Chandelier, originairement en argent haché, exécuté par le maitre-argenteur Casper Christian Liendenberg à Stockholm.

nufakturnrätten sorterande mästarna med tillverkning av argent haché — samtliga i Stockholm — uppträda i kontrollprotokollen nämnas de här nedan.

Lemair, Friedrich T., i kontrollprotokollen nämnd med förnamnet Stephen, verksam i yrket från 23/8 1762, stämplade första gången 16/6 1763 och därefter 1764.

Liendenberg, Casper Christian, erhöll 11/7 1745 av hallrätten privilegium att tillverka vissa metallarbeten, hade 1754 ansenlig verkstad vid Drottninggatan med ej mindre än sex gesäller, fick 6/6 1757 av kommerskollegiet tillstånd att

under kontrollstämpeln tillverka endast pukor och trumpeter av silver (exemplar i Kungl. Livrustkammaren) men har utan att underkasta sig vederbörlig kontroll gjort även skedar av silver, stämplade argent haché första gången 6/10 1766 och därefter varje år från 1768 till och med 1771, död troligen 1768; änkan Christina Liendenberg, f. Åberg, drev verkstaden fortsättningsvis, död 24/11 1782; använde de personliga stämplarna LIENDENBERG och CL (se avbildningar) samt STOCKHOLM.

Pantaléon, Cimon, verksam i yrket från 3/5 1757, död 1776, stämplade första gången 2/11 1768 och därefter varje år från 1769 till och med 1773.

Öberg, Andreas, stämplade första gången 4/11 1768 och därefter varje år från 1769 till och med 1774, levde ännu 1792 och omtalas då som metallarbetare.

Högberg, Anders, stämplade första och enda gången 10/11 1768.

Westerberg, Anna Magdalena, f. Forsbom, änka efter den Anders Westerberg som 19/9 1755 erhöll kommerskollegiets tillstånd att göra metallarbete, verkstad vid Grevgatan, avled 18/12 1765, änkan stämplade första gången 10/11 1769 och därefter varje år från 1770 till och med 1773.

Hemming, Peter, stämplade första gången 14/12 1769 och därefter varje år från 1771 till och med 1774.

Holmgren, Samuel, stämplade första gången 12/2 1770 och därefter 1771.

Bergström, Anders, kallas metallarbetare och argent haché-fabrikör, stämplade första gången 3/4 1770 och därefter varje år från 1771 till och med 1774, död 1806.

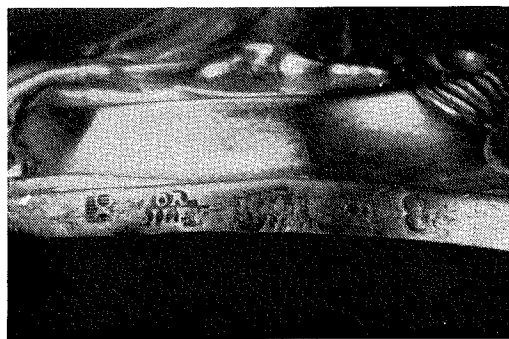
Ek, Johan Gottfried, fick 15/11 1759 kommerskollegiets tillstånd att infatta

oäkta stenar samt att arbeta i röd och vit metall, stämplade första gången 17/10 1770 och därefter 1771.

De exportpremier Pantaléon 1757 beviljats tillerkändes sedermera generellt övriga tillverkare av försilvrad mässing. Första gången export av argent haché-arbeten omtalas är 1760, och under de närmast följande åren utföras arbeten av detta slag framför allt till Stralsund och i begränsad omfattning till Reval, Libau, Wismar, Lübeck, Köpenhamn och Amsterdam. Ljusredskap av allehanda slag, såsom ljusstakar för ett eller flera ljus, skrivljusstakar, ljusplåtar, skriv- eller ljusskärmar och så kallade bordslampor utgöra det övervägande antalet men även spegelplåtar, plate-de-menager, kylhinkar, ringklockor, bläckhorn och sanddosor uppträda i exportlistorna. Efter 1766 upphör plötsligt exporten av argent haché, något som säkerligen sammanhänger med att exportpremierna av någon anledning slopades detta år, närmare bestämt den 22 augusti. Emellertid återupptoges exporten 1770 och fortgår till och med 1778, ehuru ej i samma utsträckning som under den tidigare perioden.

Till våra dagar har jämförelsevis få arbeten av argent haché från 1700-talet bevarats, beroende på att de efter silvrets gradvisa avnötning genom de ständigt återkommande putsningarna ej längre ägde samma värde för ägaren och därför lättare skingrades än föremål av gediget silver. Till sällsyntheterna nu för tiden hör argent haché där försilvringen helt eller delvis finns kvar.

Författaren vill här begagna tillfället tacka fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér, för vänligheten att ställa till förfogande utdrag rörande stämpling av argent haché ur kontrollprotokoll i Kungl. Mynt- och Justeringsverkets arkiv.

6. Ljusstake — en av ett par — i argent haché, gjord 1770 hos Casper Christian Liendberg i Stockholm. Därunder kanten på stakens fot med stämplarna. I privat ägo. Foto Nordiska museet.

6. Chandelier en argent haché, fabriqué en 1770 dans l'atelier du maître-argenteur Casper Christian Liendberg à Stockholm.

Källor:

Arkivaliska: Bouppteckningar och register till desamma, SSA.; Stockholms hallrätts ma-

trikel, SSA.; Kommerskollegiets ingående diarium, huvudserien, RA.

Tryckta: Modée, R. G., Utdrag Utur... Publique Handlingar etc., 7:e delen, 1779; Diderot et d'Alembert, Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné etc., I, 1751; Synnerberg, L. N., Svenskt Waru-Lexicon, 1815; Rinman, S., Bergverks-Lexicon, I, 1788; Schröderstier-

na, S., Berättelse över de finare järn-, stål- och metallfabrikerna i Sverige åren 1754—1759, I—II, 1925; Havard, H., Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration, II, (1888); Böttiger, J., Kungl. hovschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt, 1901; Wyler, S. B., The Book of Old Silver, 1937; Lagerquist, M., Rokokomöbler, 1949.

L'argent haché — un metal qui donne l'illusion de l'argent massif

En 1751, l'Encyclopédie de Diderot et de d'Alembert donne la description détaillée de la méthode française alors très répandue consistant à recouvrir d'argent le cuivre ou le laiton, méthode fondée sur le fait que l'argent en feuille est attiré par le métal qui lui sert de support lorsqu'on élève jusqu'à un certain point la température de ce métal. Le procédé comporte plusieurs phases, dont la cinquième est appelée "hacher", ce qui signifie que l'objet destiné à être argenté est entaillé en tous sens au moyen d'un couteau aïgu en acier (voir photo 1) pour donner plus de prise à l'argent en feuille. Cette phase particulière qui, vers le milieu des années 1750, semble avoir été une trouvaille assez récente, a donné naissance à l'appellation d'argent haché, utilisée non seulement en France mais également en Suède, pour caractériser le cuivre ou le laiton argentés.

C'est en 1754 que, pour la première fois, l'appellation d'argent haché fait, à ce qu'on sache, son apparition en Suède; c'est à cette époque qu'un lustre, quatre paires de bras appliques et deux paires de chenêts en argent haché, fabriqués par l'argenteur Boulanger, à Paris, furent importés pour le nouveau château royal de Stockholm. En 1757, l'argent haché commença à être, pour la première fois, fabriqué à Stockholm par un ciseleur français nommé Cimon Pantaléon qui y avait été appelé quelques années auparavant. Cette année-là en effet, il obtint le privilège royal de "l'argenterie hachée" et, en 1759, il attacha à son

atelier déjà important un argenteur français. Au cours des années 1760 et 1770 une dizaine d'ateliers spécialisés dans la fabrication de l'argent haché se créèrent à Stockholm. Grâce à l'appui financier des pouvoirs publics sous forme d'une prime à l'exportation de 15 %, on entreprit également l'exportation de ces ouvrages, surtout des chandeliers de divers genres, des plateaux polis et des plats de ménage.

Pour éviter que l'argent haché ne fût frauduleusement donné pour de l'argent massif, les autorités compétentes introduisirent en 1762 des mesures de contrôle en vertu desquelles tous les ouvrages en cuivre ou en laiton argenté devaient être revêtus de certains poinçons avant toute mise en vente (voir reproductions). A l'aide de ces poinçons de contrôle, il est maintenant possible, dans la plupart des cas, de trouver quand et par qui ont été exécutés les ouvrages en argent haché qui sont parvenus jusqu'à nos jours, ce qui, du point de vue historique et culturel, est toujours intéressant. Au cours de la seconde moitié du XVIIIème siècle, la fabrication de l'argent haché a été infime par rapport à celle de l'argenterie massive, et peu d'ouvrages en argent haché seulement ont été conservés jusqu'à nos jours. Pour la plupart, la couche d'argent en a disparu depuis longtemps comme suite de l'usure provoquée par les astiquages répétés au cours des années; le plus souvent, seuls les poinçons indiquent quel était l'aspect original des objets.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Daniel Kock — stensnidare

Av Sune Schele

Den äldre Vasarenässansens plastisk uppvisar fortfarande trots mycken aktningvärd och skarpsinnig forskning en hel del dunkla punkter, vilket medför, att bilden i sin helhet ej framträder med den skärpa, som man skulle kunna önska. Till de mindre bland dessa olösta problem hör det, som rör stensnidaren Daniel Kock. Dennes namn blev aktuellt mot slutet av 1920-talet i samband med de vetenskapliga undersökningar, som då pågingo beträffande Stockholms slotts byggnadshistoria. Vid forskning i arkiven fann man nämligen, att en viss Daniel Kock erhållit anställning som stensnidare hos Karl IX, en anställning, som senare bekräftades av Gustaf II Adolf 1614. Anställningsförmånerna voro sådana — jämfört med de villkor, som samtida byggmästare och stenhuggare åtnjöto — att man ansåg sig stå inför en man av relativ betydelse. Tord O:son Nordberg, som först presenterade mannen, ansåg på grund av denna och en del andra omständigheter, att Daniel Kocks namn kunde knytas till den praktgavel, vilken en gång pryddes det gamla slottets fasad mot sydväst, närmast där rikssalen var belägen.¹ Visserligen kunde Martin Olsson, då det samlade resultatet av forskningarna kring

slottet framlades, vederlägga attributionen i fråga genom att dokumentariskt bevisa, att Villem Boy i förening med stenhuggaren Villem Johansson hade äran av denna gavel.² Men kvar stod uppfattningen, att Daniel Kock var ett namn att räkna med, även om några speciella arbeten vid slottsbygget ej kunde dokumentariskt hänföras till honom.

För att förstå betydelsen härav måste man erinra sig den speciella situation, som vid denna tidpunkt förelåg inom stensulpturen i Sverige. Den kader av skickliga konstnärer, som i kombinationen byggmästare-stenhuggare eller enbart stenhuggare stått Gustav Vasa och hans söner bi vid utformningen av såväl dekorativ som annan plastisk, hade mot slutet av 1500-talet betänkligt uttunnats. Kvar fanns endast ett fåtal män, av vilka den ledande Hans Fleming alltmånga togs i anspråk för rena byggnadsuppdrag, vilket i samband med hans tilltagande ålder torde ha uteslutit någon konstnärlig verksamhet av enskild natur efter fullbordandet av gravmonumentet över hertig Magnus omkring 1602. Vid Vadstena förde stenhuggarhyttan troligen en tynande tillvaro, sedan östgaveln fullbordats 1605. Bernt von Münster är ej arkivaliskt belagd efter

¹ T. O:son Nordberg, Gustav II Adolf som byggherre, Fornvännen 1931, s. 101.

² M. Olsson, Slottets historia intill år 1600, Stockholms slotts historia I, 1940, s. 160.

1606, samma gäller hans medarbetare Hans Ifwersson, under det att en tredje, Joen Påfwelsson, nämnes som avliden 1607. Stenhuggeriet på Öland under ledning av Martin Vathi synes ej ha haft några större konstnärliga aspirationer, åtminstone att döma av den gravsten, som fick pryda Vathis sista vilorum på Högsby kyrkogård 1616. En bild av läget finna vi också i det faktum, att Gustav Adolf, som Sten Karling påpekat, i slutet av 1619 försöker förmå den i Reval verksamme Arent Passer att överflytta till Sverige.³ Om vi alltså bortse från Fleming, fanns det faktiskt ingen inom det egentliga Sverige, som kunde tänkas som förmedlare av den stilmässiga kontinuiteten på plastikens område, förrän denne Daniel Kock dyker upp. Nu visar det sig emellertid, som vi skola se av det följande, att Daniel Kock helt måste försvinna ur dessa sammanhang, även om han i fortsättningen kanske kan påräkna en blygsam plats i konsthistoriens förgårdar. Detta betyder, att Fleming praktiskt taget ensam står kvar som representant för det gamla, och att vi, i betraktande av den inställning hans verksamhet fick under de sista fem åren av hans liv, anse oss kunna konstatera, att de gamla stilidealen upphört att existera som en levande realitet redan ett par år innan Caspar Panten och Ariz Claesson med sina medhjälpare införde de nya formerna i plastiken vid Stockholms slott och annorstädes.

Vad är det då, som har hänt med Daniel Kock? Först och främst var en stensnidare eller på tyska Steinschneider och en stenhuggare i sin yrkesutövning två vitt skilda personer. I allmänt gängse tyska ordböcker definieras Steinschneider

som "die Geschicklichkeit Edelsteinen und Kristallen vermittelt eines Rades eine reguläre Gestalt zu geben, sie zu polieren und oft auch Figuren in dieselben zu schneiden" och Steinschneider som "1. Ein Künstler, welcher das Steinschneiden versteht und ausübt. 2. Ein Künstler, welcher Gefässe und Dosen aus allerlei harten Steinen verfertigt und solche mit erhabenen Figuren ausziert. 3. Ein Wundarzt, welcher den Stein in dem menschlichen Leibe vermitteltst eines Schnittes herausnimmt."⁴

Hur passar detta in med förhållandena under den tid vi här avse? Riksregistraturet ger härom besked. I ett brev av den 3 juni 1551 skriver sålunda hertig Erik: "Ytherligere är Kon:ge Ma:ttz, vår käre her faders villie och begärenn, att I ville finne råd h till att förstrecke thenn stensnidere någre peninger och förfodren till arbete, och skicke vij eder nu her medh ett skamplunn eller utkastning, ther effter hann högbe:te Kong:e Ma:ttz och vårt vapn utsmide skall, hvilcken utkastning I måge lathe Anders Målere besee och hvar hann same utkastning förbättre kann dhå see vij thet gerne."

Det kan väl icke råda tvekan om att brevet avser gravering av sigill. Utgivaren av riksregistraturet har emellertid själv blivit vilseledd, då han i rubrikens sammanfattning av brevets innehåll säger: "— — — och om några ifrågasatta stenhuggeriarbeten m. m." Denna förvirring sträcker sig även till registret, där stenhuggare och stensnidare sammanförts. Detsamma gäller även följande dokument

⁴ Möjligheten att Daniel Kock ej var stenhuggare antydes av Göran Axel-Nilsson i hans nyutgivna arbete, *Dekorativ stenhuggarkonst i yngre Vasastil*, s. 36 not. 5. Men s. 32 räknar samme förf. med Daniel Kock som verksam på slottet i Stockholm!

³ Karling, Arent Passer, *Konsthistorisk tidskrift* 1939, s. 97.

i registratoret, daterat den 18 november 1553: "Vij Gustaff etc. göre vitterligt, att vij udi egen konng: e persone på vårt slott Vesterårs 18 Novembris anno etc. 53 annamett och upburidt haffve aff vår tienere Arendt Stensnidere en saphier, som Josth Gulsmekh upå våre vegne honum till att försmide öffverantvardett hade etc. Tess till visse etc. Gustavus."

Troligen är Arendt Stensnidare och den anonyme stensnidaren 1551 samma person.

Ytterligare kan anföras, att hertig Erik den 3 september 1555 skriver ett "Öpit commendationsbref för M. Rubertus steensnidere, att han må tage till sich the siuke och kranke her i landet, som sich till honom giffve vele till att lathe heele sich".

I sistnämnda fall möta vi alltså stensnidaren i betydelsen under moment 3 enligt ovan, alltså som kirurgen, som på det mest primitiva sätt befriade den tidens människor från njursten.

Det skulle ju faktiskt vara något av en västgötaklimax, om den en gång som konstnär, med tanke på praktgaveln, hylade Daniel Kock visade sig vara medicus till professionen. Sveriges Läkarkonst i sin till synes mycket fullständiga förteckning över läkare hos Karl IX och Gustav II Adolf nämner emellertid ingenting härom. — — — Det troliga är, att Daniel Kock utövade sitt yrke enligt den tyska definitionens moment 1 eller kanske moment 2. Det är väl dock möjligt, att fortsatt forskning kan bringa ytterligare klarhet härutinnan.

Återstår frågan hur Daniel Kock någonsin kunnat arkivaliskt beläggas i samband med Stockholms slotts byggnadshistoria. Vi låta originalhandlingarna i riksregistratoret tala för sig själva:

"Bestälning för Daniel Koch att bekomma årligen medan han låther sig bruka Penninger Trettyo Daler sampt andra Fetalia Pertzeler. Stockholm then 7 Septembris år 1608. Wij Karl göre vitterligt att wij hafwer antagit thenne brefwiseren Daniel Koch uti vår dienst för een Stensnidere så på thett han skall lathe sigh desto troligerer och fliteligerer uti sin dienst bruke och befinne. Därföre så hafva wij tilsagt honom till årlig löhn och Underhåld Penninger 30 daler, Spannmål 36 tunnor, En Klädning om 3 1/6 daler, Humble otte lp, salt en tunna, smör 12 lispund, fläsk 6 lp, lax 1 ta, torsk 1 ta, torrfisk 1/2 skeppd, fåår 5 st., oxar 2 st., hwilke Pertzeler han årligen her widh Stockholms slott bekomma skall. Befaller för then skull wære etc."

"Öpet brev för Daniel Stensnidaree opå hans Bestälningh datum Örebro den 22 Januarij år 1614. Wij Gustaf Adolph görer veterligt det wij nådigst hafver confirmeret och stadfäst vår tro-tienere och stensnidare Daniel Käck thån beställningh som vår älskelige khäre här fadher hafwer underskrifwit och honom nådigst efterläthit till årlig lhön och underholdh, nämbligen Penninger 30 daler, Klädningh een om 3 1/6 daler, Spannmål 36 tunnor, humble otte lispund, salt een tunna, smör 12 lispund, fläsk och kött 6 lispund, lax een tunna, torsk een tunna, strömning två tunnor, torrfisk 1/2 skeppund, får fem stycken, oxar två stycken, hwilke Pertzeler han vid Stockholms Slätt årligen utbekomma skall."

Det är tydligen bestämmelsen, att Daniel Kock skulle bekomma sitt underhåll vid Stockholms slott, som givit anledning till missförståndet. Men detta slott liksom de övriga i landet var ju också en depå för allehanda varor och födoämnen. Dit koncentrerades även vissa penningintäkter, och vad var naturligare än att en stensnidare i konungens personliga tjänst blev hänvisad till slottsförvaltningen för sitt uppehälle.

Zusammenfassung

Sune Schéle beweist, dass Daniel Kock nicht Bildhauer, wie die bisherige Forschung vermutet hat, sondern Steinschneider an Gustav Vasas Hof war.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

ERIK BRÄNNMAN: *Frälseköpen under Gustav II Adolfs regering*. Akad. avhandling. C. W. K. Gleerup, Lund 1950. XII+464 s. Häft. kr 15:—.

Erik Brännmans gradualavhandling om frälseköpen behandlar ett magistralt ämne, som tidigare inte blivit tillfredsställande utrett. Materialets omfattning har tyvärr tvingat förf. att begränsa sig till frälseköpens förra, förhållandevis minst intensiva period, tiden 1622—32; om tidrymden 1638—54 med dess vida talrikare köp är vår kunskap alltjämt summarisk och osäker. I vad mån en fortsatt undersökning skulle kunna ge något principiellt nytt, är dock ovisst. I varje fall har förf. kommit in på ett stort antal skilda problem av kameral, statsfinansiell, monetär och social art. Delvis måste avhandlingen anses ligga utanför denna tidskrifts intressesfär. I det följande komma blott några av ämnets social-historiska aspekter att beaktas.

Frälseköpen inneburo ett avhändande av hemman eller hemmansränder från kronan till adeln eller (i enstaka fall) adelns "vederlikar". Den avhända jorden förändrades i kameralt avseende från krono eller skatte till frälse eller skattefrälse. Försäljningarna framtvungos av de krigsfinansiella behoven, närmast av det år 1621 inledda kriget i Livland. Kronan fick medel till krigföringen — kontanter eller någon gång naturapersedlar — men förlorade en del av sina inkomstkällor.

Enligt förf:s beräkningar, som grunda sig på en minutiös källgenomgång, såldes under tiden 1622—32 inalles 1 471 mantal i Sverige och 397 mantal i Finland. Därtill kom ett mindre antal försäljningar i Estland och Livland. Köpen berörde 2,8 % av det totala mantalet i Sverige söder om Dalälven (s. 395); norr därom förekommo inga frälseköp. Minskningen av statsinkomsterna blev obetydlig (s. 260). Däremot fick beståndet av frälsegods ett i förhållande till den korta tidrymden icke obe-

tydligt tillskott, i det att vid Gustaf II Adolfs död bortåt 9 % av all frälsejord i det egentliga Sverige tillkommit genom köp (s. 264). I denna expansion ligger utan tvivel frälseköpens största betydelse.

Med en noggrannhet, som stundom verkar pedantisk, har förf. beräknat frälseköpens fördelning i en rad olika avseenden. Geografiskt framträder en stark koncentration till Stockholms län, nordöstra Östergötland och en del av Kalmar län, medan områdena inne i landet — dels typiska skogsbygder, dels vad förf. något oegentligt kallar "de centrala jordbruksbygderna" (s. 128) — blevo mera oberörda. Tydligt är, att adeln var mest intresserad av sådana köp, varigenom tidigare possessioner kunde avrundas eller på ett naturligt sätt utbyggas. Köpen ledde emellertid i många fall också till skapandet av nya godscomplex kring nyuppförda sätesgårdar (s. 272 ff.). Generellt kan sägas, att frälseköpen bidro till att vidga klyftan mellan herrgårdsbygder och bondebygder.

Förf. har funnit, att ungefär 90 % av de köpta godsen tillföll civila eller militära ämbets- och tjänstemän. Härav drager han den slutsatsen, att de medel, som användes till frälseköp, till väsentlig del härrörde från tjänst; särskilt gynnsam finner han kombinationen storgodsägare-högre ämbetsman. Den offentliga tjänsten var, menar han, på väg att ge adeln inte blott politisk makt utan också ökade ekonomiska resurser (s. 150 ff.). Han framhåller vidare, att de flesta medlemmarna av "den rena jordbrukaradeln" inte förvärvade några gods genom frälseköp, medan däremot denna nya förvärvsmöjlighet blev betydelsefull för talrika nyadlade personer (s. 270). Tydligt bör man enligt förf. räkna med att frälseköpen medförde en viss nivellering inom adeln till de nya, övervägande byråkratiska ätternas förmån.

Förf:s teser, som om de vore riktiga måste betecknas som betydelsefulla, inbjuda dock till

motsägelse. Själv har han inte gjort någon uppdelning på gammal och ny adel, men med hjälp av hans egen, även personhistoriskt värdefulla köpareförteckning (s. 357 ff.) är en dylik kategoriklyvning lätt att verkställa. Han räknar med 145 köpare och 226 köp i Sverige och Finland (s. 400). 74 av köparna med 122 köp tillhörde nordiska ätter med gammalt (medeltida) frälse, medan blott 40 köpare med 61 köp tillhörde inhemska ätter, som adlats under 1500- och 1600-talen eller stodo "på riddarhusets tröskel" (s. 138). 30 köpare med 42 köp voro av utländsk extraktion, i de flesta fall med gamla anor. Ett köp gjordes av Västerås domkyrka. Tyvärr innehåller förteckningen inga uppgifter om de olika köpens storlek — det hade eljest vållat förf. föga besvär att sätta in en kolumn för detta ändamål — men i annat sammanhang anförda siffror tyda avgjort på att de "gamla" ätternas köp genomsnittligt sett voro mer omfattande än de nyadlades. Frälseköpen kunna sålunda näpeligens betecknas som mer betydelsefulla för den nya "ämbetsadeln" än för den gamla "jordadeln". Det höga procenttalet för ämbetsmännen beror utan tvivel därpå, att flertalet godsägare innehade statstjänst, ett förhållande som ofta förbises i litteraturen. Det är följaktligen knappast rådligt att av det föreliggande materialet draga några slutsatser om sambandet mellan ämbetsinkomster och frälseköp; frågan härom torde kunna besvaras blott genom en rad privatekonomiska undersökningar. Inte ens beträffande de nyadlade ämbetsmännen är sammanhanget alltid klart, eftersom många av dem voro ingifta i de gamla adelsätterna.

Det kanske viktigaste sociala problem, som knyter sig till frälseköpen, gäller böndernas ställning. Särskilt intressant är frågan, i vad mån skattefrälsebönderna, vilka alltjämt ägde sin jord, trots att de blivit skattskyldiga under en adelsman, fingo bättre eller sämre villkor än före frälseköpet. Denna fråga, som uppmärksammats långt utanför fackkretsarna — här kan t. ex. erinras om debatten kring Vilhelm Mobergs roman "Rid i natt" — lämnas tyvärr öppen. Förf. menar icke utan skäl, att problemet inte kan isoleras enbart till frälseköpen eller enbart till perioden 1622—32; den hör samman med alla slag av godsavsondringar under Gustav II Adolfs och

Kristinas tid (s. 244). Det kan dock inte hjälpas, att läsaren blir besviken. Blott i en kort exkurs om börsrätt och skatterätt (s. 301 ff.) ges några glimtar om de sociala slitningar, som följde i frälseköpens spår.

Brännman har haft åtskilliga svårigheter med bemästrandet av sitt material. Särskilt har notapparaten svällt över alla bräddar. Direkt stötande är det, när noterna gå över hela sidor (s. 118, 188, 259). Texten till själva avhandlingen — utom noter, exkurser, bilagor m. m. — upptar mindre än hälften av boken. Eljest är dispositionen lättöverskådlig och språkbehandlingen förträfflig, trots en viss mångordighet.

Erik Brännmans avhandling vittnar om en betydande forskningsinsats och utgör ett viktigt bidrag till kannedomen om stormaktstidens svenska samhälle, såväl genom rikedomerna på fakta och synpunkter som genom klarheten och intensiteten i problemanalysen.

Sten Carlsson.

OLOF JONASSON: *Befolkningen och näringslivet i Mellansverige inom GDG:s trafikområde 1865—1940. En järnvägsgeografisk undersökning.*

Den undersökning, som här anmäles, ingick först i en Minnesskrift, utgiven av trafikförvaltningen Göteborg—Dalarna—Gävle (Göteborg 1949) och har sedan även utgivits separat (Göteborg 1950).

Jag vill från början framhålla, att professor Jonassons arbete om den ekonomisk-geografiska utvecklingen inom GDG:s trafikområde under "järnvägsåldern" är en betydande och stimulerande vetenskaplig prestation. Man må livligt hoppas, att boken skall finna läsare långt utanför de egentliga fackmännens begränsade krets.

Undersökningens syfte har varit att först beskriva näringslivet inom trafikområdet före järnvägarnas tillkomst och sedan visa, hur detta näringsliv har utvecklats särskilt till följd av järnvägarnas verksamhet.

Professor Jonasson har målmedvetet och med stor energi sammanställt och analyserat ett väldigt statistiskt material. Det ligger i sakens natur, att befolkningsstatistiken därvid är den grundläggande. Analysen av denna i

text och kartor utgör arbetets såväl sakligt som metodiskt allra intressantaste partier. Det skulle föra för långt att i detta sammanhang i detalj diskutera professor Jonassons metoder och resultat. Den diskussionen kommer att föras vidare i de geografiska tidskrifterna.

För var och en av undersökningsområdet 260 kommuner publiceras ett semilogaritmiskt diagram, innehållande bl. a. folkmängden 1865—1940. Vid bearbetningen har indexdiagram upprättats, likaledes för varje kommun, med folkmängden år 1865=100. Dessa diagram har sammanförts i nio utvecklingstyper, fyra med mer eller mindre kraftig ökning, tre med minskning och två med ojämn ökning eller minskning. De nio utvecklingstypernas geografiska fördelning visas i ett kartogram: övervägande minskning inom västra delen av undersökningsområdet (med undantag för städerna) medan däremot ökning är mycket vanligare inom områdets norra och östra delar.

För att möjliggöra en närmare undersökning av befolkningsförändringarnas mekanism och orsaker analyseras även åkerarealens utveckling från 1865 till 1940 på samma sätt som beträffande folkmängden: med semilogaritmiska kommundiagram över arealen och över arealindex med 1865=100. Indexkurvorna sammanföras även här i nio utvecklingstyper: tre med ökning, två med först ökning och sedan minskning samt fyra med genomgående minskning av åkerarealen. I kartogrammet över dessa utvecklingstypernas geografiska fördelning framträder åkerens minskning i ganska många västsvenska kommuner och den starka ökningen i vissa av de nordliga kommunerna inom undersökningsområdet.

Emigrationen, eller rättare nettoutvandringen, studeras bl. a. i en serie sakligt och metodiskt intressanta kartor. Den första av dessa, som utgör en sammanfattning av hela serien, visar nettoutvandringen 1861—1930. Bilden är dels "absolut": med prickar och cirklar visas den sammanlagda nettoutvandringen och varifrån den utgick. Men den är också "relativ": med färger visas, hur många procent denna samlade nettoutvandring utgjorde av kommunernas folkmängd år 1930. Kartan ger en talande bild av utvandringens omfattning, absolut och relativt, inom Dalsland och Värm-

land. Inom ganska många kommuner stiger den totala nettoutvandringen till större tal än folkmängden år 1930.

Det regionala studiet av yrkesfördelningens förändringar och av tätorternas framväxt bereder stora svårigheter. Statistiken, och i all synnerhet den äldre, är nämligen allt för bristfällig. För den geografiska forskningen är det emellertid nödvändigt att söka bemästra svårigheterna, och professor Jonasson gör här en metodisk insats, som är av stort intresse. Grundtanken är enkel men förutsätter stor varsamhet och god regional kännedom, om resultatet skall bli gott. För varje kommun beräknas antalet invånare per ha åker vid olika tidpunkter, i allmänhet 1865 och 1940. Äro kommunerna av samma näringsgeografiska typ, blir det ungefär samma invånarantal per ha åker. Har skogen och industrien, t. ex. brukshanteringen, större betydelse, blir folkmängden större i förhållande till åkern. När jordbrukets effektivitet ökas, sjunker det relativa folkmängdstalet. Utgångstalet, varmed menas just förhållandet mellan folkmängden och åkerarealen, bör alltså växla med tidpunkten för undersökningen och med kommunernas näringsgeografiska typ.

Professor Jonasson utgår som sagt i regel från 1865 och 1940. Med ledning särskilt av förhållandena 1865 sammanföras kommuner av samma typ till kommungrupper. Inom varje kommungrupp fastställs utgångstalet för de rena jordbrukskommunerna, där man vid sidan av jordbruket endast har en viss "serviceverksamhet" av annan art: präst, lärare, handlande o. dyl. Detta utgångstal bör nu enligt professor Jonassons förfaringssätt angiva relationen mellan den rena jordbruksbefolkningen och åkerarealen även inom gruppens övriga kommuner, där inslaget av icke-jordbrukare är påtagligt större. Med andra ord: man får en möjlighet att beräkna denna icke jordbrukande befolkning.

Den regionala fördelningen av den icke jordbrukande befolkningen år 1865 visas i ett intressant kartogram. Denna befolkningsgrupp utgjorde inom hela undersökningsområdet i genomsnitt 28 %, men i vissa kommuner inom bergslagsområdet på gränsen mellan Värmland och Västmanland översteg den faktiskt 70 %. Det är ett för den tiden väldigt inslag

av vad vi nu med en ganska dålig term brukar kalla "stadsnäringar".

Professor Jonasson har nedlagt ett avsevärt arbete på att undersöka, om 1865 års icke jordbrukande befolkning hade en koncentrerad eller spridd bosättning. Städernas folkmängd känner man ju, men om det stora flertalet av de inom undersökningsområdet verkligen existerande "icke administrativa tätorterna", främst järnindustriorter, har man icke haft några säkra uppgifter. Man har icke vetat, om de enligt modern terminologi borde räknas som tätorter. Genom utnyttjande av olika källor, kanske främst genom förfrågningar hos pastorsämbetena, har professor Jonasson ansett sig kunna påvisa ungefär ett hundratal icke administrativa tätorter inom området år 1865. Av de nyss nämnda 28 % icke jordbrukande bodde 16 % i städer och andra tätorter; 12 % voro alltså icke agglomererade. År 1940 utgjorde icke-jordbrukare inom undersökningsområdet 65 %; 63 % bodde i tätorter av olika slag.

Huvudresultaten av de befolkningsgeografiska undersökningarna sammanfattas i arbetets förnämsta karta, som på en gång visar "Den totala befolkningens fördelning 1940 jämte tätortsbefolkningen 1865 samt landsbygdsbefolkningens storlek kommunvis år 1940 i förhållande till landsbygdsbefolkningen år 1865". Det är mycket på en gång, men genom skicklig planering och lika skickligt tekniskt utförande av Kartografiska Institutet, som även utarbetat övriga kartor och diagram, är kartbilden icke bara instruktiv utan faktiskt också lättläst. Även denna karta kombinerar "absolut" och "relativ" metod: den nutida landsbygdsbefolkningen visas med prickar, tätortsbefolkningen 1865 med streckade kvadrater, tätortsbefolkningen år 1940 med svarta kvadrater, omslutande de streckade ytorna. Förhållandet mellan landsbygdsbefolkningen 1865 och 1940 åskådliggöres kommunvis med ytfärger enligt en sjugradig skala.

Förändringarna under "järnvägsåldern" studeras även med annat statistiskt material. Inkomsten per invånare visas kommunvis med kartor och diagram för åren 1865 och 1940. Förändringarna i jordbruksfastigheternas och andra fastigheters värde under samma tidsavsnitt analyseras. Kartorna äro av betydande intresse.

Det ligger i viss mån i arbetets natur, att järnvägarnas roll för befolkningsfördelningens, bebyggelsens och näringslivets omgestaltning kraftigt framhålls. Professor Jonasson har utvecklat en metod att kvantitativt bestämma kommunernas "kommunikationsgrad". Skalan omspanner 14 intensitetsgrader. Den högsta kommunikationsgraden tillerkännes kommuner med två eller flera sammanlöpande viktiga järnvägslinjer, och lägst är kommunikationsgraden hos kommuner inom nordvästra delen av undersökningsområdet med mycket stort avstånd till närmaste järnväg. Genom att jämföra kommunikationsgraden med t. ex. befolkningsutvecklingen, tätortsbildningen osv. erhåller man, i viss mån åtminstone, ett mått på vad kommunikationerna betytt för näringslivets och befolkningens utveckling.

Framställningen rymmer åtskilligt mera, bl. a. gods- och passageraretrafikens utveckling, varvid även järnvägsförvaltningens omfattande buss- och biltrafik behandlas. Industriens utveckling och de viktigaste industriella anläggningarna skildras för varje län inom undersökningsområdet.

Professor Jonassons arbete är synnerligen stimulerande, det vill jag framhålla än en gång. Den som själv har arbetat med likartade problem får många nya uppslag och impulser. Det ger mycken nyttig kunskap, men som många andra grundliga vetenskapliga arbeten ställer det också många nya problem och väcker nya frågor. De i sin art så förträffliga kartorna vittna icke endast om den "klassiska" befolkningskartografiens uttrycksmöjligheter. De ha också något att säga om behovet av mera detaljerade och mera analyserande metoder. Vi har numera statistiskt primärmaterial av olika slag, som tillåter mycket exakta regionala analyser. Det gäller för den geografiska forskningen att föra metoddiskussionen vidare, och det sker bäst på det sätt som professor Jonasson använt: genom intensiv bearbetning av konkret material.

Naturligtvis finns det ett och annat i det nu anmälda arbetet, som kan diskuteras. Den äldre jordbruksstatistiken är mycket osäker, och det är ju professor Jonasson medveten om. Den vanliga bestämningen av landets åkerareal vid början av 1800-talet är ganska tvivelaktig. Det är knappast möjligt att f. n.

ge en korrekt bild av jordbrukets utveckling under 1800-talet; nödvändig forskning saknas ännu i mycket hög grad. Jag tror, att man måste sätta ett frågetecken vid åtskilliga generaliserade värderingar i framställningen, särskilt beträffande jordbruket före 1865 men kanske även i vissa fall för den äldre bergshanteringen och bruksrörelsen. Men så länge ingående primärforskning saknas, händer det givetvis, att olika bedömare stannar för skilda värderingar. Och det är inte bakgrunden, som här är det väsentliga, även om den är av betydelse för bilden. Det viktiga är utvecklingen från 1865, och den skildras verkligen på ett mycket betydelsefullt och intresseväckande sätt.

David Hannerberg.

OTTO BLIXT: *Det gamla Grangärde. Arbetsliv och folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen. Skogsbruk.* Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:6. A.-B. Lundequist-ska Bokhandeln, Uppsala 1950. 304 s., 66 ill. Häft. kr 15:—.

Skogsförmannen Otto Blixts skildring av skogsbruket i Grangärde är den hittills mest utförliga behandlingen av detta ämne ur arbetsmetodisk-teknologisk synpunkt. Den tid, som behandlas, är huvudsakligen 1800-talets senaste decennier eller så långt författarens och hans sagesmäns minne och traditioner sträcka sig. Därigenom omfattar framställningen tre funktioner: det folkliga självhushållet, t. ex. bränsle och byggnadstimmer, bergslagsbygdens gamla kolbehov samt den framväxande träindustriens behov av sågtimmer. Beskrivningen av de olika arbetena är synnerligen detaljerad, nästan omständlig, men samtidigt fylld av en myckenhet fina iakttagelser och rön, som röjer yrkesmannen. Behandlingen av ämnet — självhushåll, binärningar och huvudsakligen äldre industriell råvaruproduktion — visar frändskap med Levanders grepp i "Övre Dalarnas Bondekultur".

De fyra huvudavdelningarna bär rubrikerna: Bränsle, Gagnvirke, Kolning och Tjärbränning. Till "gagnvirket" räknas både bygg-

nads- och sågtimmer. Liggmilor uppges ha varit dominerande ända till 1860-talet. En ordlista på omkring 850 termer för ortens skogsbruk avslutar boken. Illustrationerna utgöres av teckningar och foton.

Då vi icke från något annat område äger en lika utförlig och detaljerad beskrivning av alla detaljer inom skogsbrukets olika grenar, kommer denna bok med säkerhet att under lång tid bli en klassisk uppslagsbok för dem som önska upplysningar i ämnet.

Vid nedskrivandet av sina erinringar och vid sammanställandet av sagesmännens notiser har Blixt haft docenten Åke Campbell till rådgivare och vägledare. Den värdefulla tabellen över de manliga respektive kvinnliga sysslornas fördelning under arbetsåret är förmodligen ett exempel på det goda resultatet av denna vägledning.

Vid bedömning av boken måste man uppmärksamma, att författaren varit fackman på skogsbruk men lekman, då det gällt författarskap och behandling av ämnet. Man har därför endast anledning att hysa beundran för hans prestation.

I en vetenskaplig tidskrift kan det dock vara anledning att även framställa några reflexioner i anslutning till författarskap av detta slag. Skildringen gäller i stort sett en begränsad period — 1800-talets slut — varför en mera historisk behandling varit omöjlig. Några arkivaliska eller komparativa studier har givetvis ej företagits. I viss utsträckning har arbetets sociala eller ekonomiska sidor utlämnats. Befolkningen tecknas som en homogen grupp utan nyanser vare sig det gäller bärgningsgrad, levnadsvillkor eller arbetsuppgifter i skogen. Skillnaden mellan huggare och körare, kolare eller tjärbrännare antydes föga. Det är förklarligt, om skogsförmannen Blixt ej har möjlighet att skissera skogsbrukets ekonomiska roll för befolkningen som helhet. Endast beträffande kolningen har några direkta siffror kunnat lämnas på förtjänsten. Flottningen har inte erhållit någon särskild rubrik utan går in som underavdelning under virkets försling. Då det omnämnes, att man ett år i endast en av socknens vattendrag flottat 120 000 timmer, måste det ha varit mycket stora avverknings och flottnings en vital gren av skogsarbetet. Vid beskrivningen av flottarlagens organisation m. m. anges

inte klart arbetsgivaren och dennes roll i det hela. Med de nyssnämnda proportionerna på uttag är det den industriellt betingade skogsavverkningen, som satt in. Flottarnas kojor nämnes i förbigående, huggarnas logiförhållanden inte alls. Vintervägarna behandlas endast evad det gäller kolkörning, ej vägsystemen för timmerkörning.

Dessa erinringar avser inte att förringa den förträffliga bokens värde utan de har endast framställts för att visa att skogsbruket, som tyvärr i alltför stor utsträckning blivit förbiset av folklivsforskarna, även i sin hittills utförligaste behandling kan rymma luckor.

Mats Rehnberg.

YNGVE NILSSON: *Bygd och näringsliv i norra Värmland. En kulturgeografisk studie*. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution, Avhandlingar XVIII. Lund 1950. 233 s., ill. Häft. kr 10:—.

Bland en lång rad liknande kulturgeografiska undersökningar har Yngve Nilssons akademiska avhandling sitt särskilda intresse för folklivsforskare såväl i Sverige som på andra sidan Bottniska viken. Norra Värmland har genom sin finska kolonisation varit ett blandnings- och kulturkontaktsområde, och förhållandena där kunna ofta belysa några av etnologins centrala frågor. Den finska kolonisationens historia i Sverige är dock allttjämt oskriven och därför är varje bidrag till klarläggande av detta problem välkommen. Y. Nilssons avhandling kan, jämförd med de ganska talrika publikationerna i samma ämne under de sista åren säkerligen räknas bland de betydelsefullaste. För folklivsforskaren ger Nilssons arbete i fråga om Värmland en utredning som är till stor hjälp och sparar mycken möda. Avhandlingen kommer givetvis ur facksynpunkt att närmare värderas av geograferna, här skola endast några anmärkningar göras.

Författarens analys av arkivaliskt källmaterial förefaller att vara vederhäftig, men större fullständighet beträffande tryckta källor hade inte skadat. Många äldre verk som ge upplysningar om bygden och folket ha ej använts, t. ex. Ekman (1765), A. F. Kjellin (1799), Gottlund (1817), Hedrén (1831),

Borgström (1845), Axelson (1852) m. fl. Värmlänningarnas arbetsresor som säsongarbetare ha som bekant varit en ganska viktig del i bygdens näringsliv, särskilt under 1800-talets andra hälft, och detta förhållande hade varit av betydelse att mera konkret framhålla. I detta sammanhang hade förf. haft nytta av R. Brobergs lilla men innehållsrika studie "Närings- och arbetsliv i Östmark under förra århundradet" (Från Östmarksbygden I, 1943). För allsidigare belysning av den äldre finska bebyggelsen i Värmland hade det varit av intresse, om författaren hade gjort några jämförelser med andra landskap i detta hänseende, vilket hade gått bra med användning av R. Gothes undersökningar om norrlandska finnbygder i Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Jämtland. För undersökningsområdet är givetvis också språkfrågan av betydelse och här har förf. använt endast mindre viktiga källor. Den sista och fullständigare översikten över finska språkets nuvarande tillstånd i Värmland ger prof. J. Mägist i ett arbete som publicerades i Finland 1948 på finska (med tysk resumé). Slutligen kan man anmärka, att författarens översikt om vägarna i undersökningsområdet (kap. IX) omfattar endast 4 sidor. Om man räknar med kommunikationernas betydelse särskilt för finnbygdens utveckling, där framförallt de nya vägarna betydde genombrott för en ny tid, hade ett mera omfattande och riktigare proportionerat kapitel varit nödvändigt. Trots dessa strödda anmärkningar kan man endast med glädje hälsa Y. Nilssons avhandling, och det underlag som förf. här har skapat genom sin undersökning kommer att bli en bra utgångspunkt för vidare bearbetning av de etnologiska och kulturhistoriska problem, som hänga samman med den finska kolonisationen i Sverige.

Ilmar Talve.

GÖRAN AXEL-NILSSON, *Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil*. Akademisk avhandling. (Göteborg), Lund 1950. 526 s., 122 bilder i roto-gravyr, 1 utvikbar tabellbilaga. Häft. kr 40:—.

När intendenten Göran Axel-Nilsson för ej så länge sedan lämnade huvudstaden för att tillträda sin befattning såsom chef för Röhs-

ska Konstslöjdmuseet i Göteborg, hade han med sig en rik erfarenhet av Stockholms äldre historia och omfattande materialsamlingar rörande särskilt byggnadskonst och ornamentalt stenhuggeri i Sverige på 1600-talet. Som en frukt av dessa förutsättningar ha vi att se hans nu utgivna, som gradualavhandling vid Göteborgs Högskola framställda avhandling "Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil".

Att vår stormaktstid också var en storhetstid för arkitektur och bildande konst, är välbekant. Vi påminnas om detta vartän vi vänder oss inom det forna stormaktsväldets gränser. Vi se det i rikshuvudstaden, som med snirklade gavlar och klotprydda portaler började antaga en mot dess betydelse svarande skepnad under Gustav Adolfs och Kristinas dagar. Vi se det i de små landskyrkorna, som till bristningsgränsen fylldes med prälig prakt, som av överstar och fältpräster kunde lyckliggöras med i kriget "räddade" nattvardskalkar, och som kunde bli tillökta med gravkor, stora som kyrkan själv och skrytsamt utstyrda med svajiga huvar, okyska karyatider och självförhärlikande inskriftstexter. Vad beträffar palatsbyggena i Stockholm, varav vi ju särskilt ha minnen i Gamla stan, så är deras andliga frändskap med det senare 1800-talets skrytarkitektur på t. ex. Östermalm uppenbar. I båda fallen är det fråga om en husbyggnadskonst arbetande med lånade renässansformer, med missförstådda "ordningar" och okunnigt sammanställda dekorations-element. Variationen, ej skönheten är det som eftersträvas — konstarens förutsättningar voro helt enkelt sådana. En bestämd skillnad består dock mellan dessa båda "renässansepo-ker" inom Stockholmsarkitekturen: den äldre arbetade nästan uteslutande i äkta material, den yngre oftare i puts och stuck än i huggsten. I själva verket gör 1600-talets så rikt dekorerade stenarkitektur just i sin soliditet ett påfallande intryck. Främmande måste man kalla det, så sant man vill erkänna de i eminent grad nationella förutsättningarna för träbyggnadskonst — även representativ sådan.

I den numera vidlyftiga litteraturen rörande den svenska 1600-talsarkitekturen och bildhuggarkonsten, framför allt inneslutande undersökningar och studier av Upmark d. ä., Hahr, Josephson, Karling och Lundberg vid

sidan av rika bidrag från bl. a. Nisser, Olsson-Nordberg och Waldén, intager Axel-Nilssons produktion en ej ringa plats. Om den tidigare forskningen i mångt och mycket byggt sitt studium av barockens stenhuggarkonst på stilanalys och utifrån konstforskningens gängse arbetsmetoder velat göra mätarna och deras verk gripbara, har det i de nyare bidragen allt mer uppenbarats, i hur hög grad "ämbetsmännens" uppdragsgivare och beställare satt sin prägel på detta slags konstskapande. När Axel-Nilsson åtagit sig det omfattande och maktpåliggande arbetet att sammanfatta ett monografiskt arbete i ämnet, låter han också de arkivaliskt kända personhistoriska förutsättningarna bli det fundament, varpå han bygger sin framställning. Denna innefattar orientering i de rikshistoriska och konsthistoriska sammanhangen, referat och diskussion av den förefintliga litteraturen, kritik och nyattribution. Författaren har, såsom han säger i förordet, funnit det betydelsefullare att "ge en sammanställning av stilutvecklingen och de utförda huvudmomenten" än en i och för sig meningslös "gruppering kring mästare och verkstäder". Det är verkligen av stort intresse att höra, att författaren i den monografiska sammanställning, han här genomfört, bestämt vill hävda, att en "strängt tillämpad stilanalytisk metod icke går att genomföra vid en behandling av materialet", samt att "ett segt fasthållande vid de fakta, som på arkivalisk eller likvärdig väg kunnat erhållas, har erbjudit den enda *säkra* vägen att gå". Såsom bokens registerbilagor visa, har författaren också ur de arkivaliska källorna kunnat framdraga ett utomordentligt rikt och värdefullt dokumentmaterial, vilket blivit i högsta grad upplysande och vägledande i attribuerings- och andra diskussionsfrågor på detta i flera avseenden förbryllande forskningsfält. Blott den, som gör sig mödan att sätta sig in i den hittillsvarande diskussionen, skall till fullo kunna uppskatta Axel-Nilssons ståtligt dokumenterade forskargärning i detta fall. Vad det personhistoriska arkivstoffet beträffar, uttrycker författaren den stora förbindelse, vari han står till framlidne arkivarien Ivar Simonsson, vilkens excerptsamlingar kring Stockholms stenhuggarskrå genom föreliggande ar-

bete på ett helt annat sätt än tidigare fått komma forskningen till godo.

Arbetet är alltså huvudsakligen inriktat på huvudmonumenten och det ledande av stenhuggarämbetena inom stormaktsväldet, det i huvudstaden. En ur historisk synpunkt givande begränsning hade onekligen varit just det valde, som bildade så att säga bakgrunden till hela stenhuggarverket, varvid svenska adelsgravar i t. ex. Balticum kunnat diskuteras i sitt rätta sammanhang, men antalet kända dylika byggnader och monument är ej synnerligen stort. Att de delar av det nuvarande Sverige, som under yngre vasatid tillhörde Danmark-Norge ej ingå i avhandlingens plan, är naturligt, liksom att Gotland uteslutits. Emellertid synes det mig, att författaren i långt högre grad än som skett bort tillgodogöra sig Steffens ur just kulturhistorisk synpunkt så rika undersökningar rörande sandstensindustrien på Gotland, särskilt i Burgsvik, vilken ju vid denna tid tjänade ej blott danskarna utan även stockholmarna som den stora råvarudepån. I listorna över skeppslasterna finner man uppgifter på både beställare och kvantiteter.

Tidigare hände det blott i undantagsfall att den arkivkälla, som heter Sueciaverkets förlagsteckningar, nyttiggjordes i diskussionen. Det gällde enstaka särskilt givande blad. I detta hänseende måste Axel-Nilssons arbete sägas ha på ett målmedvetet och skarpsynt sätt fullföljt utnyttjandet av ett förstklassigt källmaterial.

Det är fascinerande att just med Suecian som utgångspunkt iaktta i hur hög grad 1600-talets byggnadsstat numera sjunkit i grus och spillror. De fina parkanläggningarna kan man ofta nog blott spåra i form av kantskoningar och igenväxta dammar. Av granna gavlar står en vapensten eller en huggstensvolut som enda verklighetskriterium under ett träd. Det är tydligt, att ett omfattande inventeringsarbete i de svenska bygderna måste föregå en allsidig skildring av stormaktstidens stenhuggar-konst i vårt land.

Huvudföremål för Axel-Nilssons skildring är vid sidan av slotts-, palats- och gravkorsbyggen de förnäma och ledande gravmonumenten. Det rika allmångods i form av epitafier, dopfuntar och gravhällar, som stenhuggarfliten avkastat, har måst ställas på in-

dragningsstat, vilket är förklarligt med hänsyn till att någon modern inventering av särskilt gravhällarna inte existerar. Vad beträffar de fina gravmonumenten och portalerna, vilka ju oftast äro tillverkade i Holland och Tyskland eller i varje fall måste ses ur internationell synvinkel, hade man väl av ett arbete med de pretentioner på att giva en grundläggande orientering i studiet, Axel-Nilssons avhandling röjer, väntat att finna en något fylligare, med jämförande bildmaterial belyst konsthistorisk bakgrundsteckning. Vad hade dessa konstmästare bakom sig för produktion i sina hemländer, hur ser de samtida kontinentala skapelserna ut, och hur te sig våra bevarade skulpturverk i sin komposition och i detaljer vid en konfrontation med de mycket omskrivna förlagssticken och mönstersamlingarna? En hastig demonstration i denna riktning hade gjort större nytta i avhandlingen än ett och annat, som författaren kostat på sig att rekapitulera ur sina tidigare publikationer.

Skall det av en bedömare fordras, att han framställer en huvudanmärkning mot det arbete han satts att kritisera, vill jag för min del hävda, att avhandlingen i sitt sannerligen icke räddhågade uppsåt att presentera de svenska huvudmonumenten i genren ägnat alltför litet uppmärksamhet åt att i rekonstruktioner fastställa de skilda enheternas ursprungliga utseende. Med mindre detta blir gjort är det, synes det mig, ej möjligt att diskutera detta material i ett vidare konsthistoriskt sammanhang.

De välkända barockgravarna i våra kyrkor — Johan Skyttes i Uppsala, Mauritz Stures på Mörkö eller den kuriösa reliefdekoren i koret i Skokloster, för att ta ett par exempel — äro nämligen ej i den grad som även författaren av förevarande avhandling tyckes mena, möjliga att uppfatta såsom ursprungliga uppställningar i det skick, vari de nu redan gått generationer i blodet. Skälen härtill äro många: skickades monumenten från främmande land, kom vissa delar helt enkelt ej fram till bestämmesorten, andra gick sönder och ersattes ej, vissa partier monterades fel, brand och annan skada ha senare verkat förödande på helheten. Rivning av de särskilda gravkoren, flyttningar av monumenten inom kyrkorna och särskilt uppmontering mot kyrk-

väggarna av ursprungligen fristående monument är den andra huvudfaktor, som radikalt omskapat situationen för detta studiematerial. Det kan ej ifrågakomma att jag här uppräknar alla de förslag till rekonstruktioner, jag vid utarbetandet av den akademiska oppositionen på avhandlingen fann önskvärda. Jag tror för övrigt, att ingen är bättre skickad att fullfölja sådana arbeten än Göran Axel-Nilsson själv.

Som bok gör den nya volymen om stenkunsten ett synnerligen gediget intryck. Dess handbokskaraktär blir, om ej annorledes, uppenbar, när man vänder bladen i den omfattande bild- och stenhuggareförteckningen med dess data och rikliga hänvisningar eller när man genomgår sammanställningarna av för studiet nödiga arkivalier och litteratur. Efter den kunnigt och kräset redigerade planschsviten med fotografiska avbildningar följer såsom en särskild bilaga en synkronistisk tabell över mästare och deras arkivaliskt kända beställningar, vilkens värde är utomordentligt stort. I form av fylliga bilagor har författaren gjort sig mödan avtrycka åtskilliga för ämnet betydelsefulla akter, t. ex. Stockholmskräets artiklar och vissa stenhuggarkontrakt. Som dokumentutgåva lider dock denna del av avhandlingen av den svagheten, att dessa källställen ej kunna vidare citeras, enär de vid avhandlingens tryckning beklagligtvis ej kunnat korrekturläsas mot originalen.

Sedan dessa reservationer framförts, vill anmälaren för sin del gärna ansluta sig till de många utövare och vänner av svensk konst- och kulturforskning, som med beundran och tacksamhet mottagit detta nya tillskott till vår facklitteratur. Tyvärr har utrymmet ej tillåtit mig att göra referat av de speciella nya uppslag och sammanställningar, varpå boken visar så vackra prov. Jag in-skränker mig till att erinra om det ovanligt frejdiga sätt varpå författaren gett sig i kast med de skilda problemen inom den ram han givit sitt vidlyftiga ämne, och att konstatera den generositet, med vilken han till vår tjänst öser upp ur sina källor. Det är något av ett vetenskapligt storverk, särskilt i en så starkt specialiserad tid som vår.

Harald Wideen.

BREDO L. GRANDJEAN: *Flora Danica-Stellet*. Alfred G. Hassings förlag, Köpenhamn 1950. 80 s., ill., D. kr 60:—. DENS.: *Det musselmaledede Stel*. Köpenhamn 1950. 40 s., ill. (Ej i bokhandeln.)

I år är det 175 år sedan den danska porslinsfabriken grundades vid Købmagergade i Köpenhamn — "kongelig" sedan den 30 juni 1779. Dess ryktbaraste scrvis, "Flora Danica" kallad, som skapades mellan 1790 och 1802, har allt mer och mer blivit ett begrepp, som man i allmänhet vetat bra litet om, så mycket mer som fabriken också i fortsättningen tillverkade pjäser med hjälp av de gamla modellformarna. Vad menas med den ursprungliga Flora Danica-servisen, och hur skall man kunna skilja pjäser ur denna från senare Flora Danica-pjäser?

De danskar, som gett bidrag till fabriken historia, ha visserligen mer eller mindre ingående omnämnt den berömda servisen. P. Christensen har t. o. m. (1935) tryckt servisförteckningen av 1803. Och i utländsk litteratur finner man uppgifter om Flora Danica i Haydens arbete om köpenhamnsfabriken. Men den definitiva skildringen av detta keramiska storverk har hittills saknats.

Nu har emellertid Bredo L. Grandjean, som är bibliotekarie vid den k. danska porslinsfabriken och 1948 utgav en liten behändig bok: "Kongelig dansk Porcelain 1775—1884", i en läcker och innehållsrik volym: "Flora Danica-Stellet" publicerat sina forskningar rörande den stora servisen, som han även kallar "Perlestellet" på grund av pärlbandet i alla dess modeller. På de flesta frågor kring denna ger Grandjean här definitiva svar eller för oss, i dunkla punkter, så långt som man väl kan komma.

Den kungliga beställningen för 80 kuvert skedde "tidigt i 1790". Traditionen att den danska kungen skulle skänka servisen till Katarina II kan enligt förf. möjligen bottna i att en sådan gåva tidigt varit påtänkt, men att man senare uppgivit tanken och behållit servisen — beställningen ökades 1797 till 100 kuvert.

Etatsraadet Th. Holm, adlad Holmskjold, direktör både för fabriken och Botaniska trädgården till sin död 1793, lär varit den, som

föreslog, att man skulle begagna blad ur det botaniska gravyrverket "Flora Danica" till förlagor för dekoren. Verket Flora Danica började utkomma 1761 efter en plan av G. C. Oeder och avslutades ej förrän 1883, då det omfattade ej mindre än 3240 färglagda gravyrer med en dansk ört på varje blad eller tabula (Tab.), uppdelade på 54 daterade fasciklar (F.). Då fabrikationen av servisen 1802 upphörde, hade 21 F. (1260 Tab.) utkommit, de senaste tryckta 1799.

De flitigaste och skickligaste av de målare, som nu överförde utvalda Flora Danica-blomster på servisdelarna, voro nürnbergaren J. C. Bayer och Ch. N. Faxøe; bland modellörerna framträdde S. Preuss. Den 7 juli 1802 kom kunglig order, att arbetet på servisen skulle upphöra och det färdiga inlevereras. En förteckning den 20 januari 1803 (avbildad i boken) uppräknar servisens 1802 färdiga pjäser (som avsågo 100 kuvert; men 97 pjäser hade man ej ännu hunnit göra). Allt det färdiggjorda kostade fabriken 23 225 riksdaler. På Kristian VII:s födelsedag den 29 januari 1803 användes servisen för första gången och kom sedan fram vid alldeles särskilt högtidliga tillfällen. Med hjälp av journaler och andra källor ger Grandjean kulturhistoriskt intressanta uppgifter om servisens offentliga framträdande fram till 1900, efter vilken tid den så gott som ej använts.

Ett kapitel om servisens förhållande till gravyrverket — ett kapitel, som nog kunde ha gjorts fylligare — och ett avsnitt om tekniken avslutar boken.

På sid. 74—77 ges i tabellform en synnerligen värdefull redovisning ("per 1:ste Marts 1950") för servisens 50 föremålstyper: hur många exemplar av var typ, som fanns vid leveransen 1803, och var nu kända exemplar av dessa typer befinna sig. Av de ursprungliga 1802 pjäserna ha tydligen 272 försvunnit, dvs. något mer än 15 % är borta. I svensk ägo finnas 7 pjäser: 2 i Nationalmuseum, 3 i Nordiska museet, 1 i Kulturhistoriska museet i Lund samt 1 i privat ägo.

Planschavdelningen visar i goda bilder ett 70-tal av servisens föremål, varav 15 i färgbilder, skickligt gjorda och strålande vackra, samt 4 st. Tab. ur gravyrverket.

Boken, tillägnad drottning Ingrid, har både dansk och engelsk text. Den är förlagd av

Alfred G. Hassing, ett förlag, som redan tidigare intresserat sig för danskt konsthantverk (förlaget påtog sig t. ex. 1948 utgivandet av Boesen-Bøje: Gammelt dansk sølv til bordbrug).

Grandjean påstår med rätta, att det danska kungahusets praktservis är enastående ej blott i dansk, utan även i europeisk porslinskonst. Den är ej blott en teknisk bedrift, utan även en slags nationell manifestation, som därtill vittnar om 1700-talets starka intresse för naturen och naturvetenskaperna.

Keramisk forskning över huvud och den k. danska porslinsfabriken i synnerhet har all anledning att glädja sig över Grandjeans eleganta och vackra presentation av Flora Danica-Stellet.

*

Det forskas alldeles för litet i stilhistoria, i mönsterhistoria. Oftast är det ju också svåra problem.

Bredo L. Grandjean har nu i en mindre skrift, kallad "Det musselmaledede Stel", tagit upp till behandling det mönster, som i olika variationer följt den k. fabriken så gott som under hela dess tillvaro. Förf:s avsikt har varit "att söka skapa klarhet i den allmänna osäkerhet, som råder angående musselmönstrets namn, betydelse, proveniens och utbredning". Beträffande namnet och dess betydelse nämner förf. de olika tolkningar, som gjorts, antingen "Mussel" satts i förbindelse med formen, färgen eller mönstret. Förf. tycks luta åt hypotesen, att Mussel har med formen, med modellen att göra. Men hur kan de musselmålade pjäserna anses ha något med Mussling att göra? Bra mycket mera plausibel borde den tolkningen vara, att musselmålad är varje porslinspjäs, som målats med musselfärg, vilket är en äldre benämning på (blå) kobolt. Men med musselmålat porslin menar man i Danmark ej blott en koboltmålad pjäs, utan en koboltmålad pjäs med ett alldeles bestämt mönster i någon variation eller stilisering. Mönstret visar i sin populäraste form en slags rankväxt, från vars tunna, slingrande, här och var liksom brutna stjälk utgå dels enstaka blommor, dels finflikiga blad. I Sverige kallar man detta mönster "det danska mönstret" eller någon gång "köpenhamns-

mönstret". I tallrikens mitt är ofta en cirkel, från vilken radiella streck delar tallriksytan i 4 (ibland 3) lika dekorerade delar.

Mönstret skapades i Meissen omkring 1740 och spred sig både över kontinenten och England. "Musselmåleriet" anses ha införts 1776 i den k. fabriken, där det ännu i denna dag varierar. Rörstrand presenterade 1874 en renodlad, enkel variation av mönstret; också Gustafsberg upptog det.

Benämningarna musselmålning och musselmönster har en gång av okänd anledning uppkommit i Danmark — varken Meissen eller någon annan fabrik utanför Danmark känner dessa ord — och är numera där så inarbetade, att det väl tyvärr är omöjligt att få dem utbyta mot några mer adekvata. Hannover avbildar i sin keramiska handbok (II: 2: Fig. 97) en meissentallrik med underskriften "det s. k. Strohlumen-mönstret (det senare köpenhamnska)". Bra skada, att man ej tog vara på en dylik namngivning — t. o. m. Hannover själv höll ej fast vid denna sakliga nomenklatur. Grandjean omtalar: "I den konstindustriella facklitteraturen användes tidigare på tyska Strohlume, nu oftare Blaublümchen som namn på musselmönstret, på engelska immorteller eller aster."

I ett slutkapitel redogör förf. för musselmönstrets ornamentala uppbyggnad och för de olika blommor, som kunna tänkas ha varit förebilder. Han låter, säkert med all rätt, Kina skymta i bakgrunden.

Förf:s skildring av mönstrets metamorfoser, framför allt i den k. fabriken 1776—1950, är värdefull både genom text och bilder. Trots att han, såsom dansk, har svårt att komma ifrån det förunderliga namnet musselmönster, slutar han sin studie: "England har givit det bästa namn åt detta mönster: immortelle, evighetsblomstret, det oförgängliga mönstret."

Den lilla skriften är tillägnad den nordiska kongressen för konsthantverk i Stockholm 1950 och utgör nr 2 i den k. fabriken skriftserie. Nr 1 utkom 1948 och innehåller Thor-kild Olsens Fyrretyve Aaars Arbejde paa Den kongelige Porcelainsfabrik med en efterskrift av Bredo L. Grandjean (33 s.; ill.).

Arvid Bäckström.

Miranda i Sverige och Norge 1787. General Francisco de Mirandas dagbok från hans resa september—december 1787. Utg. med en levnads-teckning och i översättning från det spanska originalet av STIG RYDÉN. Kommenterad av Bjarne Dietz, Stig Roth o. Sigurd Wallin, Sthlm, Nord. museet, 1950. 422 s.

Venezuelas befriare Símon Bolívar hade i Francisco de Miranda en föregångare, som hedrades med det i de romanska språken vanliga namnet på Johannes Döparen "El Precursor". Miranda var född för precis 200 år sedan, deltog först i nordamerikanska frihetskriget och greps då av tanken på att befria de sydamerikanska kolonierna och särskilt Venezuela från det spanska moderlandet. Hans försök att efter hemkomsten sätta denna plan i verket misslyckades, och han nödgades fly till Europa, där han bereste olika länder och sökte intressera dem för de sydamerikanska koloniernas frihetssträvanden. Under dessa resor bereste Miranda 1787 även Sverige och Norge, vilket alldeles tycks ha undgått uppmärksamheten — åtminstone saknas varje antydning därom i svenska konversationslexika. Från Sverige beger sig Miranda över Danmark till England, dit han anländer 1789. Några år senare inträder han i den franska revolutionsarmén och blir t. o. m. befördrad till general. Efter växlande öden krönes Mirandas strävanden så tillvida med framgång, att han blir frihetsrörelsens ledare i Venezuela, diktator och arméchef, men i den sista stora kraftmätningen måste han kapitulera, blir mot givet löfte tillfångatagen och förd till Spanien, där han dör i inkvisitions-fängelset i Cadiz 1816.

Det är sålunda en ganska märklig personlighet, som läsaren får stifta bekantskap med i denna dagbok, som på ett utmärkt och ledigt sätt nu översatts av docenten i etnografi vid Göteborgs högskola Stig Rydén och sakkunnigt kommenterats av norske konsulin i Göteborg Bjarne Dietz, dr Stig Roth och Sigurd Wallin; de sistnämnda ha också äran av den överdådigt rika illustreringen. Mirandas dagboksanteckningar äro tryckta på originalspråket i det stora verket Archivio del general Miranda 1929—38.

Men även som författare är Miranda onekligen en bekantskap att göra. Han var begävad, mångsidigt intresserad och en vaken iakttagare. Särskilt intresserar han sig för litteratur och konst och gör i Sverige bekantskap med åtskilliga prominenta personer. Gustav III mottar honom älskvärt i audiens, och han förenas i en varm vänskap med Elias Martin, i vars sällskap han också träffar Sergel. Ingående studerar han militära och sociala inrättningar, fängelser, barnhus, fattighus och sjukhus, allt tydligen för att därav hämta lärdomar för framtiden och uppbyggandet av ett självständigt, fritt Venezuela. Men även vardagens liv i svenska städer och på landsbygden skildrar han ingående och med omiskännlig sympati och skänker oss därmed en livfull bild av livet i Gustav III:s Sverige. Hans av allt att döma verklighetstroga rese-skildring utgör därför ett betydande tillskott till den ej över hövan rika reselitteraturen från 1700-talets Sverige. På en punkt särskilt ger Miranda åtskilligt utöver dessa andra, mera torrt relaterande reseskildringar. Utan några förskönande omskrivningar berättar han om sina talrika amorösa äventyr på gästgivargårdar och källare, mestadels av krasst kommersiellt slag, varför han knappast, som översättaren gör, kan betecknas som något slags Don Juan. Ett undantag utgör visserligen förhållandet till fru Christina Hall, maka till John Hall d. ä. och moder till den olycklige John Hall d. y. Detta förhållande tycks verkligen ha varit av djupare slag och kvarlämnat bestående minnen hos båda parterna; traditionen uppger t. o. m., att Miranda valde färgerna på sin revolutionsflagga, gult,

blått och rött, som ännu äro landets, till minne av en dam, som han mött på sina resor — det gula från hennes blonda hår, det blå från hennes blå ögon och det röda från hennes röda läppar. I sanning en märkligt romantisk heraldisk historia, om den är sann. — En annan av Mirandas talrika kvinnliga förbindelser har den framstående Mirandakännaren C. Parra-Perez skildrat i ett just nu utkommet omfattande arbete: *Miranda et Madame de Custine*. (Paris, Grasset 1950.)

Mera i förbigående skall här tillfogos en reflexion med anledning av ett par uttalanden i företalet av översättaren. Som det vill synas något väl kategoriskt påtalar han, att "den rika iberio-amerikanska litteraturen på olika områden är ganska dåligt representerad i våra offentliga svenska bibliotek", och särskilt anmärker han, att Mirandas dagbok, tryckt i ovan nämnda Archivio, inte finns i mer än ett offentligt bibliotek, nämligen Ibero-Amerikanska institutionen i Göteborg. Kritiken mister något av sin auktoritativa prägel, då man i den lätt tillgängliga Accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek 1936 konstaterar, att det dessutom finns i våra tre största bibliotek, Kungliga biblioteket i Stockholm och universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala. Det är nog inte heller riktigt välbetänkt, att om en modern bok försäkra, att den endast i ett exemplar existerar inom landet, "till yttermera visso i privat ägo". Det kan ju tänkas, att med vår tids goda kommunikationer ytterligare ett exemplar förirrat sig till vårt avlägsna och efterblivna land.

Bror Olsson.

KORTA BOKNOTISER

P. B. GRANDJEAN: *Danske Haandværkerlavs Segl*. J. H. Schultz i distr., Köpenhamn 1950. 84 s., 36 pl. i ljustryck.

I den serie förnämliga utgåvor av danska sigill, som arkivarie P. B. Grandjean svarat för under de senare åren, har nu turen kommit till skråsigillen. De ha tidigare behandlats av C. Nyrop i ett arbete 1897, men dels ha många nya sigill påträffats sedan dess, dels och framför allt ger

den nya bokens reproduktioner på ett helt annat sätt en uppfattning om sigillens utseende än teckningarna i det äldre arbetet kunnat göra. Likväl kan man ifrågasätta om icke omvända kopior av foton av själva stamparna, såsom skett i motsvarande arbete om svenska skråsigill, hade givit ett ännu bättre bildmaterial än den nu använda metoden att återge avtryck i grått lack. Genom att åtskilliga stampar äro försvunna och man alltså blott har avtrycken kvar, vinnes visserligen här-

igenom en enhetlighet i återgivandet, men skärpan blir onekligen större med den förra metoden, ifall fotona äro ordentligt tagna. Likafullt är det danska bildmaterialet av mycket hög klass och dessutom är samtliga omnämnda ca 400 sigill reproducerade. Sigillförteckningen upptar förutom beskrivning, ägaruppgifter m. m. också meddelanden om de äldsta beläggen för de olika sigillens användning på daterade handlingar, vilket ju i regel ger goda hållpunkter för bedömandet av deras ålder. Boken är uppdelad i två avsnitt, ett om de riksdanska sigillerna och ett om de gammaldanska "öst för Sundet", dvs. de skånska och gotländska före 1658. Svenska forskare har sålunda det lokalhistoriska materialet mycket väl serverat. Boken är försedd med en inledning rörande redigeringsprinciperna m. m., medan däremot alla skråhistoriska kommentarer konsekvent undvikits. Med tanke på utgivarens namn behöver det knappast tilläggas att denna redigering i fråga om klar uppställning, korrekt återgivning av sigillens inskrifter och knapp men tydlig beskrivning av bildinnehållet är i högsta grad förebildlig.

G. v. S.

Kungliga Myntet 1850—1950. Utg. under red. av TORSTEN SWENSON. Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1950. 160 s. + bil., ill. Häft. kr 12:—.

I samband med Myntverkets firande av sin 100-åriga tillvaro på den nuvarande tomten utgavs detta vackra och nyttiga arbete. Myntdirektör Swenson inleder med en uppsats om mynt-, kontroll- och justeringsväsendet under perioden, Gösta Selling skriver om myntverkets byggnader, N. L. Rasmusson om mynt och medaljer, Sam Owen Jansson om mål, mått och vikt samt Carl Hernmarck om guld, silver och koppar under de senaste 100 åren. Därefter följer tre kapitel om arbetet på verket, skrivna av dess tjänstemän, bl. a. en intressant uppsats av K. Segerlind om probering och kontrollstämpling. Flera författare gå rätt vitt utanför den angivna tidsramen. S. O. Jansson ger t. ex. även en översikt i stora drag över 1600- och 1700-talets förhållanden i den mån de voro giltiga ännu 1850. Bl. a. lämnar han ett intressant bidrag till förklaringen av uppkomsten av det s. k. proportionerade överviktsystemet inom metallvikten, nämligen att dess ursprung leder

tillbaka till skattejärnets transport och statens önskan att skattedragaren skulle svara för denna kostnad, vilket sedan bibehållits även inom handeln, så att köparen i stapelstaden genom viktsförlusten kom att erlägga den, dvs. han fick mindre järn vid köp där än han skulle fått om han köpt direkt vid produktionsorten, inne i landet och själv transporterat det till hamnstaden. Boken är utmärkt illustrerad och avslutas med en del tabeller över Sveriges mynt under perioden.

G. v. S.

DANIEL HARBE: *Folkminnen från Edsbergs härad.* Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 19:1. Örebro 1950. 236 s., ill. Häft. kr 10:—.

I kyrkoherde Harbes folkminnesutgåva publiceras inte mindre än 873 uppteckningar av växlande längd, gjorda dels av förf. själv dels hämtade från Örebro läns allmänna bildningsförbunds folkminnesarkiv m. fl. samlingar, samt från äldre tryck. Vid dispositionen av materialet har förf. klokt nog följt rubrikerna i det av arkiven i Lund och Uppsala använda s. k. realregistret. Till varje uppteckning fogas uppgifter om proveniens, upptecknare, sagesmannens födelseår, samt originaluppteckningens accessionsnummer i resp. samlingar. Då en uppteckning kunnat hänföras till olika avdelningar har förf. genom hänvisningar anmärkt detta. Genom dessa föredömliga utgivningsprinciper samt det register som är avsett att följa i andra delen underlättas arbetets vetenskapliga utnyttjande väsentligt. De talrika bilderna av sagesmän och naturföreteelser vartill folkminnena knyts, ha även gjort boken mindre kompakt än vad dylika folkminnessamlingar vanligen pläga vara.

Kapitlet om källor och källtraditioner utgör ett värdefullt bidrag till källforskningen. Förf. har inom häradet letat reda på inte mindre än ett fyrtiotal källor vid vilka man offrat och sökt bot för krämpor. Den berömdaste av dem alla är Porla, vilken förf. redan i ett tidigare arbete (jfr Rig 1948, s. 47) ägnat särskild uppmärksamhet. Bidraget till den folkliga läkekonsten är även rikt. Förvånansvärt är att förf. så sent som på 1940-talet har kunnat uppteckna läsningar mot sjukdomar, där den medeltida formen är högst påtaglig.

N.-A. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFREN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-*
talet av GÖSTA SELLING ..... 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid*
Mälaren av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. .... 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND ..... 5:—
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG ..... 20:—
- Norrländskt sågverksliv* av REIN-
HOLD OLSSON ..... 10:—
- Pataholm* av MANNE HOFREN ... 12:—
- Skottsbergiska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGSSON 9:50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
REN ..... 14:—
- Svensk allmogekost, I—II, av*
NILS KEYLAND ..... 45:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON ..... 8:—
- Dalmålningarna och deras för-*
lagor av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa*
konst av BRYNOLF HELLNER .... 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG ..... 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG ..... 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG ..... 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv*
källsjöar av ERNST MANKER .... 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM ..... 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN ..... 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER ..... 100:—
- The Skolt Lapp Community Suen-*
jelsijd av KARL NICKUL ..... 35:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON ..... 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADH ..... 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL ..... 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST ..... 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER ..... 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON ..... 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och*
mönstertyper av E. VON WAL-
TERSTORFF ..... 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN ..... 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF ..... 1:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA NY-
LÉN ..... 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN ..... 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON ..... 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och*
Österåker av A.-M. NYLÉN .... 16:—

Sten Lundwall
**STJÄRNSUNDS-
UREN**

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förna häft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 12:—

inb. 16:—

NORDISKA MUSEET

Hilding Celander
**STJÄRN-
GOSSARNA**

"i sanning en bok full av folklig bildgestaltning, fantasieggande, klarläggande och roande. Svenska kulturhistoriker och hemhygdsforskare ha sällan fått en rikare och mera stimulerande gåva."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 24:—

inb. 30:—

NORDISKA MUSEET

MIRANDA
i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kulturdokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse får den genom de intima inblickarna i svenska förhållanden och miljöer."

Olof Jägerskiöld i
Meddelanden för Riddarhuset

Pris häftad 20:—

inb. 26:—

NORDISKA MUSEET

Sam Owen Jansson
MÄTTORDBOK

"komprimerad men oerhört innehållsrik... till utomordentligt god hjälp för släktforskare och andra historiskt intresserade... — ger på alla väsentliga punkter klart besked, så långt det över huvudtaget är möjligt att lämna upplysningar..."

Östgöta Correspondenten

"en ytterst nyttig liten bok... Det bör tilläggas att boken är ovanligt nöjsam att bläddra i..."

Per Collinder i Svenska Dagbladet

"en fascinerande lektyr... det är ett nöje att läsa den tvärs igenom utan hänsyn till att den egentligen bara är avsedd att slå upp i."

Alf Henriksson i Dagens Nyheter

Pris kr 5:50

NORDISKA MUSEET